

Львівський національний університет імені Івана Франка
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

Матеріали Всеукраїнської наукової конференції
“УКРАЇНА НЕЗАЛЕЖНА: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ”
(до 30-річчя Всеукраїнського референдуму щодо
незалежності України). Львів, 1 грудня 2021 року

Матеріали Всеукраїнської наукової конференції “Україна Незалежна: історія і сучасність” (до 30-річчя Всеукраїнського референдуму щодо незалежності України). Львів, 1 грудня 2021 року. Упорядкування і редагування Ігоря Підкови. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2022. 75 с.

Комп’ютерна верстка *Майя Яковенко*
Відповідальний за випуск *Руслан Сіромський*

© Львівський національний університет імені Івана Франка, 2022
© В. Мельник, С. Світленко, З. Баран та інші, 2022

ЗМІСТ

<i>МЕЛЬНИК</i> Володимир Львівський університет: здобутки минулого і стратегії майбутнього	5
<i>СВИТЛЕНКО</i> Сергій Вітальне слово декана історичного факультету Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара	17
<i>БАРАН</i> Зоя Незалежність України в контексті європейської безпеки: осінні 1991 р. дебати в англійському парламенті	19
<i>БОЙКО</i> Олександр Грудневий референдум 1991 р. в Україні: природа закономірного парадоксу	23
<i>ГОЛУБКО</i> Віктор Всеукраїнський референдум 1 грудня 1991 р. і IV Універсал 1918 р.: історичні паралелі	27
<i>КАЧМАР</i> Володимир Українці у Львівському університеті на зламі XIX-XX ст.: навчальний процес і наукові школи	29
<i>НИКІЛЄВ</i> Олександр Історичні витоки відродження незалежності України	35
<i>ПАВЛИШИН</i> Олег Передвступний договір між Українською Народною Республікою і Західно-Українською Народною Республікою (м. Фастів, 1 грудня 1918 р.): віднайдені документи	39
<i>ПАЧКОВСЬКИЙ</i> Юрій, <i>ДЕМКІВ</i> Олег Незалежність і масовій свідомість українських громадян: quo vadis?	43
<i>ПІДКОВА</i> Ігор Підготовка і проведення Всеукраїнського референдуму 1991 р. на підтвердження Акта проголошення незалежності України	46

<i>ПОЛЕЩУК</i> Тамара Керівництво РРФСР і союзний центр у боротьбі за повноваження (червень–грудень 1990 р.)	50
<i>СЕРЕДЯК</i> Алла Відродження сталінізму в сучасній Росії, або добре, що ми не там	54
<i>СИПКО</i> Богданна Незалежність України крізь призму протоколів Національної Асамблеї Франції	59
<i>СІРОМСЬКА</i> Ганна Правові засади проведення Референдуму 1 грудня 1991 р. на підтвердження Акта проголошення незалежності України	62
<i>СІРОМСЬКИЙ</i> Руслан «The Fat Lady Has Sung»: позиція Канади щодо проголошення незалежності України в 1991 р.	65
<i>СУХИЙ</i> Олексій На шляху до незалежності: Декларація про державний суверенітет України	69
<i>ЧУРА</i> Василь Ліквідація компартійних структур західних областей України напередодні Всеукраїнського референдуму 1991 р.	72

ЛЬВІВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ: ЗДОБУТКИ МИНУЛОГО І СТРАТЕГІЇ МАЙБУТНЬОГО

Виступ Ректора
Львівського національного університету імені Івана Франка
Володимира МЕЛЬНИКА

У знаменний рік 30-річчя відновлення незалежності України, у переддень ювілейних урочистостей з нагоди Всеукраїнського референдуму 1991 р., коли український народ практично одностайно легітимізував утвердження України як незалежної і демократичної держави, свої історичні роковини відзначає і Львівський національний університет імені Івана Франка – 360-річчя від часу заснування навчального закладу. 360 років – дата, яка поєднує минуле, сучасність і майбутнє усіх, чії долі тісно переплелися з історією нашої Alma mater. Водночас це період можливостей і випробувань, який сьогодні дає нам змогу озирнутися назад і зазирнути вперед – підсумувати досягнення та здобутки, проаналізувати помилки, окреслити перспективи і збудувати плани на майбутнє.

Львівський університет, виконуючи свою наукову та освітню місію, як класичний європейський університет, передусім є соціокультурним феноменом. Він повністю відповідає на запити держави і суспільства, працюючи не лише в галузі науки й освіти, а постійно, зважаючи на статус державного, відчуває, «проживає» і є відповідальним за те, що відбувається в державі.

Історія Львівського університету – це історія неперервного успіху, великих інтелектуальних перемог, духовного тріумфу та національного поступу. Незважаючи на різні випробування, Університет зберіг свій неповторний академічний дух та унікальну університетську атмосферу інтелектуальної свободи та поваги до Гідності творчої особистості.

Ми з гордістю констатуємо, що Львівський національний університет імені Івана Франка є одним із найпрестижніших і найбільш рейтингових закладів вищої освіти України та Центрально-Східної Європи. Упродовж понад трьох століть Університет був і залишається осередком національної освіти, науки та духовності.

Непростим було становлення Львівського університету, історію якого творили науковці численних епох, різних культурних традицій, різних суспільно-політичних поглядів. Однак уже понад три з половиною століття у Львівському університеті провідні вчені відкривають таємниці фундаментальних наук, формують новаторські педагогічні ідеї. Тут працюють одні з найкращих науковців, адже Університет завжди був доброю школою професійних кадрів.

Львівський національний університет імені Івана Франка – один із найдавніших закладів вищої освіти Європи – засновано 20 січня 1661 р. привілеєм польського короля Яна Казимира. Диплом надав єзуїтській колегії у Львові «гідність академії і титул університету» з правом викладання усіх тогочасних дисциплін,

присудження вчених ступенів бакалавра, ліценціата, магістра і доктора. Незважаючи на те, що друга половина XVII століття була періодом економічного занепаду Речі Посполитої, відповідно й політичної кризи в державі, обсяг і рівень викладання у Львівській єзуїтській академії перебував на рівні з іншими тогочасними університетами.

Упродовж своєї історії Львівський університет перебував у складі різних держав. Одним із найважливіших етапів його розвитку був Австрійський період – тоді Університет функціонував як заклад вищої освіти з чотирма класичними факультетами – філософії, теології, права та медицини. Незважаючи на політичні віяння та різні мови викладання, Львівський університет стрімко розвивався і запозичував найкращі цінності європейської науки та освітньої культури.

Українці завжди вважали відкриття національного університету своїм невід’ємним історичним правом, оскільки традиційно володіли значними концесіями в тодішньому університеті імені Франца І. Свідченням цього було зокрема те, що Львівський університет залишався наприкінці XIX ст. єдиним вищим навчальним закладом у світі, де існували кафедри з українською мовою викладання. Їх виникнення було тісно пов’язане з політикою освіченого абсолютизму австрійських монархів, які мали за мету підняти освітній рівень Східної Галичини, де українці становили більшість населення.

Підтвердженням того, що Львівський університет був призначений задовольняти передусім культурні потреби українського населення, українські інтелектуали кінця XIX ст. вважали існування при ньому в 1787–1809 рр. «Studium Ruthenum» (Руського інституту) – відділення, в якому на двох факультетах (філософському і богословському) окремі предмети викладали українською мовою. Із цим періодом пов’язані імена відомих учених таких як Антін Ангелович, Петро Лодій, Модест Гриневецький.

Важливу роль відіграв Львівський університет у розвитку фізики. У 1784 р. створено кафедру фізики, яку згодом розділили на кафедри теоретичної фізики та експериментальної фізики. Тут працювали відомі науковці Ігнацій Закжевський, Леопольд Інфельд, Маріян Смолуховський, Василь Міліянчук, Ігор Юхновський, Орест Влох. У рамках наукової школи «Теоретична фізика» під керівництвом професора Івана Вакарчука отримано важливі результати в області квантових рідин, неупорядкованих систем, астрофізики, квантованого простору.

У 1850 р. у Львівському університеті було захищено першу в Габсбурзькій імперії габілітацію з математичної (теоретичної) фізики. Її автор - Войцех Урбанський, згодом багаторічний директор бібліотеки Університету.

За ініціативи ректора Домініка Зельонки 250 років тому університет заснував Астрономічну обсерваторію – першу на теренах сучасної України та одну з першої чи другої десятки у Європі. До найвидатніших наукових досягнень університету в галузі астрономії за ці роки можна віднести:

– створення першої точної карти Галичини і Волині методами астрономо-геодезії під керівництвом проф. Йозефа Лісганіґа;

– відкриття існування нестійких колових орбіт в гравітаційному полі чорних дір;

– закладення основ фізики міжзоряного середовища;

– створення першого у східній Європі вертикального сонячного телескопа зі спектрографом подвійного відбивання;

– створення науково-дослідного комплексу апаратури для вивчення штучних небесних тіл ближнього космосу, який включено до Державного реєстру наукових об’єктів, що становлять національне надбання.

Початок історії викладання та досліджень в області хімії у Львівському університеті сягає 1784 р., коли було засновано першу хімічну лабораторію. З того часу науковий рівень досліджень в галузі хімії лише зростає.

Броніслав Радзішевський, іменем якого в органічній хімії названо дві реакції: спосіб синтезу амідів карбонових кислот взаємодією нітрилів з пероксидом водню в лужному середовищі та загальний спосіб синтезу похідних імідазолу трикомпонентною конденсацією, зробив вагомий внесок у вивчення хемілюмінесценції.

Значний внесок в розвиток школи кристалохімії хімії зробив Владзімеж Тшебятковський, який згодом став президентом Польської Академії Наук, а його напрямок наукової діяльності у Львівському Університеті згодом розвинули Євген Черкашин, Євген Гладишевський, Петро-Богдан Крип’якевич, Оксана Бодак. На сьогодні Львівська школа Кристалохімії інтерметалічних сполук під керівництвом Романа Гладишевського генерує приблизно 20% світових досягнень в цій галузі.

Іншою науковою школою, яка сформувалась на хімічному факультеті, є Фізико-хімія полімерів. З нею пов’язані такі вчені як академік Роман Кучер, професори Микола Цветков та Євген Ковальчук. Сьогодні діяльність школи продовжується під керівництвом Олександра Решетняка за напрямками синтез та дослідження фізико-хімічних властивостей полімерів та композитів на їхній основі.

Львівський університет є потужним центром біологічних досліджень. Серед найвідоміших вчених-біологів Університету Бенедикт Дибовський, Адольф Бек, Рудольф Вайгль, Якуб Парнас, Мирон Деркач, Ірина Шостаковська і Мирон Клевець, Омелян Гойда.

Сьогодні вчені-біологи Ростислав Стойка та Наталія Сибірня розвивають наукову школу біохімії та молекулярної біології; Віктор Федоренко та Богдан Осташ – наукову школу генетики, селекції та генетичної інженерії промислових мікроорганізмів; Йосиф Царик – еколого-фауністичний та гідробіологічний наукові напрями, Ігор Дикий – моделі аналізу змін екосистем Західної Антарктиди.

Могутнім поштовхом до початку боротьби українців за свої права у Львівському університеті стала «Весна народів» в Австрії, яка створила умови для активізації суспільно-політичного життя Східної Галичини. Проблема

українського університету виникає з появою організованого українського руху під час революції 1848–1849 рр.

Знаковим для Університету стало те, що 14 жовтня 1875 р. на філософський факультет Львівського університету року записався Іван Франко, який планував студіювати тут класичну філологію та українську мову і літературу. Проте у червні 1877 р. його заарештували за «поширення та пропаганду комуністичних ідей та поширення книг соціалістичного та революційного змісту». 1893 р. у Віденському університеті під керівництвом відомого славіста Ватрослава Ягича Іван Франко захистив дисертацію й отримав ступінь доктора філософії з відзнакою. 22 березня 1895 р. Іван Франко таки повернувся до Львівського університету і прочитав тут свою габілітаційну лекцію, однак працювати в Університеті Франкові так і не судилося.

Стратегію боротьби за окремих український університет у Львові шляхом захисту прав українців в існуючому Львівському університеті чітко накреслив Михайло Грушевський 1897 р. – ще за два роки до студентських виступів. Вона стала своєрідним гаслом для українського студентського руху: «У Львові, столиці Галицької Русі, в центрі національного, культурного життя, в теперішніх обставинах не лише австрійської, а цілої України-Русі, від Сяна до Кубані, в першій лінії мусить бути задоволена ця потреба українсько-руського народу. Львівський університет належить русинам! Не входимо в те, що правительством зробило би з польськими викладами, – може воно хотіло б дати полякам другий університет у краю, може би схотіло залишити теперішній Львівський університет в їх руках, а для русинів заснувати новий, – в це, сказано, не входимо, лише повторяємо з притиском: русини мусять мати руський університет у Львові!».

На користь заснування українського університету свідчили значний ріст відсотка руських студентів в існуючому Львівському університеті і відсутність там мовної толеранції, збільшення кількості випускників українських середніх шкіл, які прагнули продовжувати навчання, вагомі здобутки українських науковців, об'єднаних у Науковому товаристві ім. Шевченка.

Напередодні Першої світової війни Львівський університет, де навчалося більше п'яти з половиною тисяч студентів був другим, в Австро-Угорщині після Віденського.

Питанням українського університету у Львові в другій половині XIX – поч. XX ст. неабияк переймався Митрополит Андрей Шептицький. На його переконання, можливість навчатися рідною мовою була однією із передумов подальшого культурного і політичного розвитку українців. 28 червня 1910 р. Андрей Шептицький виступив у Віденському парламенті з обґрунтуванням вимоги українського університету, підкреслюючи його «непереможний вплив на публічне життя громадянства». У своєму виступі Митрополит наголосив: «Справа університетська се в першій мірі постулять науки і культури, а вже

споконвіку прийшла людськість до переконання, що вклади, пороблені для піднесення культурного життя і науки не є (...) видатками, а радше інвестиціями й, що приносять багато користи».

Однією з найтрагічніших сторінок нашої історії є боротьба за національний університет у Львові на зламі ХІХ–ХХ століть. Результатом цієї боротьби стали скалічені долі як українців, так і поляків, адже тоді, 1910 р., під час протистояння загинув український студент Адам Коцко, фатальна смерть якого назавжди залишиться символом боротьби українців за власний університет та утвердження цінності свободи. Щорічно ми вшановуємо його пам'ять на Личаківському кладовищі.

Упродовж 1919–1939 рр. Університет носив ім'я Яна Казимира. За кількістю студентів він був одним із найбільших у Польщі. Історики цей період пов'язують також із тим, що тоді, у 1923 р., Університетові передано приміщення колишнього Галицького сейму, яке сьогодні є його головним корпусом.

У 2021 р. ми відзначили також 100 років з часу заснування Українського таємного університету у Львові. Професорами цього освітнього феномену у Львові були видатні українські вчені, серед яких психолог Степан Балей, літературознавці Михайло Возняк, Кирило Студинський і Василь Щурат, фольклорист Філарет Колесса, історики Мирон Кордуба та Іван Крип'якевич, математики Володимир Левицький та Микола Чайковський, юристи Володимир Вергановський, Євген Давидяк, Володимир Охримович, Микола Чубатий, медик Мар'ян Панчишин, антрополог Іван Раковський та інші. Згодом більшість із них стали професорами Львівського державного університету імені Івана Франка, частина з них емігрувала.

Після приєднання Західної України до Радянської України Львівський університет Яна Казимира перейменували на Львівський державний університет. Президія Верховної Ради УРСР Указом від 8 січня 1940 р. надала Львівському університету ім'я Івана Франка. Змінювалися факультети Університету. Зокрема, ліквідували теологічний факультет, а медичний виокремили і на його базі створили медичний інститут. В Університеті почали працювати п'ять факультетів: історичний, юридичний, філологічний, фізико-математичний та природничий. Студентами Університету тоді було близько 2 тисяч осіб.

Львівський університет завжди славився традиціями студентського руху національно-державницького спрямування. Львівська молодь у перших рядах відроджувала українську державність у дні Листопадового зриву 1918 р., боронила національну ідею в лавах Січових стрільців, Української Галицької Армії. Студентство відіграло вагомий роль у формуванні Української повстанської армії у період Другої світової війни, природно обстоюючи потребу рівноправного державного статусу серед інших народів. Потужно ініціювали рух шістдесятників Іван Гель, Михайло Осадчий, Михайло і Богдан Горині, Ірина та Ігор Калинці.

Дух вільного Університету з новою силою постав зі здобуттям Незалежності України та першими в історії Університету демократичними виборами ректора.

Знаменним для Університету став 1999 р., адже саме тоді, 11 жовтня 1999 року, Указом Президента України № 1311/99, «враховуючи значний внесок Львівського державного університету імені Івана Франка у підготовку висококваліфікованих фахівців та розвиток науки», йому надано «статус «національного»».

Сьогодні Львівський університет – це дев’ятнадцять факультетів, Педагогічний фаховий коледж, понад 23 тисячі студентів, більше 650 аспірантів та докторантів. Освітньо-науковий процес забезпечують близько 2 тисяч науково-педагогічних працівників та більше 2 тисяч адміністративно-господарського персоналу. У Львівському університеті здобувають освіту іноземні студенти та аспіранти із понад тридцяти країн світу.

Львівський національний університет імені Івана Франка – університет провідних наукових шкіл із загальноновизнаним міжнародним авторитетом і реноме. В Університеті сформувалися 25 визнаних у світі наукових шкіл, серед них – фізики твердого тіла, функціонального аналізу, мінералогічна школа академіка Лазаренка, франкознавства тощо. Ще в другій половині ХІХ – на початку ХХ століть у Львівському університеті сформувалися наукові школи органічної хімії та української словесності. У нашій історії відображено й історичні школи Францішека Ксаверія Ліске та Михайла Грушевського. Саме М. Грушевський обґрунтував необхідність дослідження історії українців як окремого народу, а не в контексті історій іноземних держав, до яких входили українські землі.

Спадкоємність наукових традицій університету сприяє тому, що Університет займає лідерські позиції у престижних рейтингах: так, ми входимо у першу трійку університетів України за рівнем цитованості у наукометричній базі Scopus та у першу трійку серед українських університетів у міжнародному рейтингу World Universities Web Ranking.

Упродовж останніх років Університет займає лідерські позиції серед закладів вищої освіти України за кількістю поданих заяв абітурієнтів, що вкотре підтверджує високий престиж нашого Університету та довіру до нашого колективу зі сторони українського суспільства. До прикладу, цього року до Університету подано понад 55 тисяч заяв, з яких близько 49 тисяч – на бакалаврат, понад 6 тисяч – на магістратуру. Водночас можемо пишатися й показниками щодо зарахування: у 2021 р. до Львівського університету зараховано рекордну кількість першокурсників – понад 7 тисяч, з яких більше 5-ти тисяч – на бакалаврат. Усі ці показники вкотре підтверджують реноме Львівського університету, як одного із найавторитетніших та найпопулярніших науково-дослідницьких осередків України.

Підготовка здобувачів освіти у Львівському університеті відбувається за 101-ю освітньою програмою на рівні бакалавра та 115-ма програмами на рівні магістра. Результатом цього є те, що Університет входить до переліку закладів вищої освіти України, які рекомендують роботодавці для здобуття омріяного фаху. Знаково, що навіть світова пандемія, яка на тривалий час зупинила планету, не змогла стати на заваді найважливішому – прагненню вчитися, пізнавати світ,

розвиватися й удосконалюватися. Приємно констатувати, що і студенти, і викладачі Університету швидко адаптувалися до нових викликів в умовах карантинних обмежень.

Львівський національний університет імені Івана Франка славиться й науковими об'єктами, що становлять національне надбання України, а саме – відділом рукописних, стародрукованих та рідкісних книг Наукової бібліотеки Університету, Науково-дослідним комплексом апаратури для вивчення штучних небесних тіл ближнього космосу Астрономічної обсерваторії Університету, найстарішим в Україні Гербарієм (заснований 1783 р.), Ботанічним садом, Науковими фондами та музейною експозицією Зоологічного музею, Колекцією культур мікроорганізмів-продуцентів антибіотиків.

Цікавим є те, що історія Наукової бібліотеки є давнішою за історію Університету, адже бібліотека була заснована 1608 р., як навчальна книгозбірня школи при єзуїтському колегіумі. Сьогодні Наукова бібліотека Львівського університету налічує понад 3 мільйони книг і обслуговує понад 40 тисяч читачів.

Наукова діяльність Університету є однією з ключових у його функціонуванні. Університет надає важливе значення розвитку інфраструктури для наукової та освітньої діяльності, зокрема, функціонують два центри спільного використання наукового обладнання: «Центр колективного користування науковим обладнанням «Лабораторія матеріалознавства інтерметалічних сполук» та «Міжуніверситетський центр колективного користування клітинної біології та біоенергетики». Модернізуються існуючі та створюються нові інноваційні лабораторії: робототехніки, даних та машинного навчання, комп'ютерного зору та штучного інтелекту, збереження генетичних ресурсів, геоінформаційних технологій та ландшафтного планування, сенсорної та діагностичної електроніки, цифрових медіа, альтернативних джерел енергії, екологічної безпеки, криміналістичної експертизи, біоінформатики та імітаційного моделювання, кібербезпеки, хмарних та квантових обчислень. Створено Науковий парк Львівського університету «Інновації та підприємництво».

Варто звернути увагу також на патенти й винаходи наших учених. Зокрема, у 2020 р. найефективніші розробки науковців захищено 22-ма патентами України, з них 3 – патентами на винаходи. Не менш активною є публікаційна діяльність наших науковців, які свою дослідницьку роботу широко представляють у наукових виданнях України та світу.

Першочерговим завданням на сьогодні є введення в дію вже створеного Наукового парку Львівського університету, Центру трансферу технологій та простору для студентської діяльності з підготовки стартапів. Наголошу, що попри усі труднощі, нам вдається збільшувати фінансування наукових досліджень, а отже правильно розставляти пріоритети. Йдеться не лише про державне фінансування, а й про залучення спонсорських коштів від приватних компаній та участь у грантових програмах.

Львівський університет завжди був і залишається відкритим для світу: налагоджено партнерські зв'язки на рівні угод із багатьма університетами та науковими установами нашої держави. Неабияку роль у нашій роботі відграє також профорієнтаційна діяльність зі старшокласниками українських шкіл, адже це дає змогу залучати дітей ще зі шкільної парти до університетського життя.

Особливу увагу Університет приділяє міжнародній співпраці. Ми маємо понад 180 угод із зарубіжними навчальними закладами й установами. Університет постійно бере участь у багатьох міжнародних освітніх програмах академічної мобільності, щорічно скеровуючи за різними програмами в закордонні відрядження чимало працівників. До прикладу, упродовж 2021 р. у закордонні відрядження направлено понад 70 викладачів та працівників Університету, більше 50 студентів та аспірантів Університету. Водночас близько 30 студентів скеровано за кордон за програмою Еразмус+. Окрім того, забезпечено право на академічну мобільність і навчання в Університеті для понад 300 студентів-іноземців.

Одним із пріоритетів, визначених у Стратегії розвитку Львівського національного університету імені Івана Франка на 2021-2025 роки, є питання забезпечення студентів Університету житлом.

У вересні 2020 р. Верховна Рада України прийняла Закон «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік». Серед іншого, народні депутати проголосували за виділення коштів на будівництво нового гуртожитку для Львівського національного університету імені Івана Франка. Відтак, 50 мільйонів гривень було спрямовано на виконання будівельних робіт щодо зведення гуртожитку. Підготовчі роботи щодо спорудження нового гуртожитку для студентів Львівського національного університету імені Івана Франка було розпочато у 2020 р. Станом на сьогодні триває власне спорудження будівлі.

Окрему увагу Університет приділяє й розвитку спортивної інфраструктури. Йдеться, зокрема, про реконструкцію спортивного комплексу, яка вже частково розпочалася. Більше того, заплановано проведення реконструкції спортивних майданчиків на вул. Черемшини, 29-31 – облаштування поля зі штучним покриттям для баскетболу-волейболу, футбольне міні-поле, два тенісні корти та два майданчики з тренажерами.

У 2017 р. Львівський університет взяв участь у конкурсі та став переможцем Державного інвестиційного проекту «Реставрація головного корпусу Львівського національного університету імені Івана Франка на вул. Університетській, 1 у м. Львові» на загальну суму близько 86 млн грн. Можемо пишатися тим, що уперше за 70 років проведено масштабні ремонтно-реставраційні роботи фасаду головного корпусу. В рамках проекту було здійснено низку робіт з ремонту та реставрації будівлі Львівського університету, зокрема, були виконані гідроізоляційні роботи, завданням яких є укріплення й убезпечення від руйнування

фундаменту головного корпусу. Також виконавці замінили приблизно 2500 м² вікон, відреставрували близько 5000 м² фасадів, виконали майже 40% реставрації цоколів зовнішнього фасаду, та завершили майже 60% робіт з реставрації скульптур, барельєфів, горельєфів та балюстрад.

Гасло, яке прикрашає фронтон будівлі головного корпусу Університету «*Patriae decore civibus educandis*» якнайкраще окреслює одну з головних місій Львівського університету – бути не лише осередком якісної освіти, а й виконувати важливі для суспільства завдання – формувати відповідальну особистість зі свідомою національною позицією, сприяти соціальному та економічному розвитку суспільства, генерувати зміни, яких потребують Україна та світ.

Серед випускників Університету – відомі науковці, політики та громадські діячі. Саме у Львівському університеті свого часу навчалися та працювали видатні особистості, імена яких вписані у світову інтелектуально-духовну спадщину. Ми пишаємося, що з Львівським університетом пов’язані долі Генія української нації Івана Франка, духовного будителя Галичини Маркіяна Шашкевича, історика Михайла Грушевського, автора музики до Державного Гімну України о. Михайла Вербицького, режисера Леся Курбаса, одного із творців сучасного функціонального аналізу Стефана Банаха, адвоката і письменника Андрія Чайковського, винахідника вакцини проти тифу Рудольфа Вайгеля, учасниці стрілецького руху Олени Степанів, очільника Західноукраїнської Народної Республіки Євгена Петрушевича, основоположника створення Української військової організації, організатора і першого керівника ОУН Євгена Коновальця, патріарха Української греко-католицької церкви Йосифа Сліпого, фундатора дослідження геноциду Рафала Лемкіна, одного із авторів концепції прав людини Герша Лаутерпахта, філософа Романа Інгардена, видатного Ректора Львівського університету, реформатора української освіти, професора Івана Вакарчука та сотень і тисяч наших випускників, які змінювали і продовжують змінювати довколишній світ на краще.

Нашою найбільшою гордістю є студенти. Так, студенти Львівського університету щорічно стають переможцями всеукраїнських та міжнародних інтелектуальних і спортивних змагань. Водночас повагу й захоплення викликає громадянська позиція нашої молоді, яка неодноразово докорінно змінювала хід історії під час епохальних для сучасної України подій – Революції на граніті, Помаранчевої Революції та Революції Гідності. Безперечно, саме завдяки зусиллям багатьох поколінь студентів, випускників і викладачів Університету Україна отримала шанс на те, аби посісти гідне місце у родині європейських незалежних держав.

Заради цієї мети своїм життям пожертвували найактивніші представники університетської спільноти – Герої, які увійшли в історію як Лицарі Небесної Сотні, воїни фронту боротьби з російським агресором. Переконали, що пам’ять про студентів та працівників Університету, які пожертвували своїм життям заради

нашої незалежності, завжди житиме у серцях університетської спільноти та всієї України. Без жертви наших Героїв, як і без високого педагогічного такту наших викладачів, їхньої інтелектуальної відваги, готовності працювати на благо української національної освіти, науки, культури та мови кожен із нас міг би втратити найважливіше – право бути модерною і цілісною особистістю.

Наукові здобутки викладачів Львівського університету, винаходи наших учених, заслуги професорів у поєднанні із наполегливістю та гострим відчуттям справедливості студентів творять неповторну інтелектуальну атмосферу нашої *Alma mater* – атмосферу дискусій та ідей, які змінюють світ на краще. Тож я щиро дякую кожному студентові, випускникові та працівникові Львівського університету за самовіддану щоденну працю, вагомі наукові здобутки, тверду громадянську позицію, і, звичайно, за те, що сьогодні ми маємо Українську Державу, яка, всупереч надскладним викликам та обставинам, розвивається й утверджується як частина європейської родини незалежних країн.

Світова пандемія внесла вимушені зміни в організацію освітнього процесу та життєдіяльність Університету загалом. Проте, наголошу, що усі ми спільно змогли адаптуватися до нових умов навчання і праці, зберігши при цьому якість освіти.

Ми продовжуємо розвивати інфраструктуру, відкриваємо нові інноваційні освітньо-наукові лабораторії, такі як лабораторія альтернативних джерел енергії, кібербезпеки, штучного інтелекту, цифрових медіа – загалом ідеться про 17 лабораторій. Серед пріоритетів також постійне оновлення матеріально-технічної бази.

Університет, без перебільшення, рухається вперед. Лише упродовж двох «карантинних» років відкрито більше 15-ти освітніх програм для бакалаврів і магістрів, серед яких абсолютно унікальні «Високопродуктивний комп'ютинг» і «Квантові комп'ютери та квантове програмування», що пов'язані з ІТ-технологіями. Щодо гуманітарного спрямування, то це «Логопедія», «Олігофренопедагогіка. Корекційна психопедагогіка», «Початкова освіта. Англійська мова у початковій школі», «Українська мова та література, українська мова як іноземна», «Урбаністика, просторове планування і регіональний розвиток».

З початку нового навчального року в Університеті увімкнено новий сервіс авторизованого доступу до Wi-Fi мережі з використанням сервісів Edugoam – міжнародної роумінгової служби безпроводних мереж для осіб, зайнятих у сфері науково-дослідницької діяльності та вищої освіти. Система Edugoam ґрунтується на найбезпечніших стандартах шифрування та автентифікації, які існують на сьогодні. Отже, увійти у мережу Wi-Fi університету тепер можна також використовуючи свої корпоративні облікові дані Office365.

На початку 2021 року здійснено важливий крок у розбудові єдиного інформаційного середовища Університету, основною метою якого є синхронізація даних ключових інформаційних систем. Однією з найважливіших серед них є

система управління освітнім процесом «Деканат». Надважливим на сьогодні є також успішне впровадження системи кадрово-фінансового обліку бюджетної установи, що відіграє важливу роль у життєдіяльності Університету. Завдяки синхронізації даних цих систем, над яким працюють працівники Центру мережових технологій та ІТ підтримки, Центру маркетингу та розвитку, Центру підтримки студентських сервісів, значно простіше стане працювати з ЄДЕБО, інформативнішими стануть вебресурси Університету.

Значним досягненням у покращенні роботи в дистанційному форматі є розбудова системи електронного навчання, яке побудоване з використанням новітніх інформаційних та телекомунікаційних технологій, котрі забезпечують сучасний формат онлайн-представлення навчальних курсів, отримання інформації та спілкування викладачів зі студентами незалежно від часу та місця перебування.

Карантинні обмеження, які цього року нас спіткали, перешкодили повноцінно організувати святкові заходи, присвячені 360-літтю Львівського університету. Проте відзначення ювілейного року – це передусім наша відповідальна робота задля помноження здобутків і напрацювань колективу Львівського університету – ювілей ми розглядаємо передовсім як спробу ще раз переглянути наші завдання перед суспільством, сформулювати нові цілі, аби вкотре підтвердити реноме одного із найавторитетніших науково-дослідницьких осередків України. Справді, відзначення ювілею – це не лише урочисті засідання та святкові заходи, а передусім наукові видання наших учених, захисти дисертацій, здобутки й нагороди викладачів, різноманітні студентські перемоги, спортивні й творчі досягнення, яких у нас чимало.

Багато разів Університет міг безповоротно стати польським, австрійським, радянським. Але цього не сталося тому, що будучи твореним українцями, він сам увесь цей час вагомо впливав на творення української нації. Ефективність цієї духовно-інтелектуальної взаємодії має численну кількість історичних підтверджень, хоча і не потребує жодного доведення.

Як і українська нація Львівський університет формувався та розвивався в рамках різних формальних конструкцій. Як і непрості історія українського державотворення, історія Львівського університету є послідовним поєднанням юридичних перетворень, перейменувань, скорочень і поглинань з одного боку, але з іншого - наполегливого духу тих, хто в цих непростих умовах крок за кроком і будував Львівський національний університет.

Так, від провідних польських, австрійських та інших зарубіжних науковців, подвижників освіти і науки Університет отримав колосальний поштовх до розвитку. Ми вдячні нашим європейським колегам за той вагомий вклад, який зроблено для становлення і розвитку університету. Проте саме українці спонукали до створення Університету, саме українці розвивали його всі ці 360 років і продовжують робити це сьогодні. І ця взаємодія, поряд з іншими вирішальними факторами, сприяла тому, що українці як етнічно-культурна спільнота стали

зрештою центром консолідації українства як політичної нації - Українського народу, який після багатовікової боротьби нарешті здобув незалежну демократичну державу.

Львівський університет будучи національним за статусом, є націєтворчим за сутністю. Будучи європейським за цінностями, є українським за духом. Жоден інший університет в Україні не проніс через стільки століть не лише універсальні наукові підходи та здобутки, але й національну ідею. Жоден інший з університетів не вплинув так на становлення незалежної, демократичної України як Львівський університет.

Університет робить все для того, аби зберігати і розвивати українську мову та національну культуру. Проте запорукою усіх досягнень Університету є відповідальна самовіддана праця представників академічної спільноти, яка засвідчує, що Університет розвивається відповідно до динаміки нашого часу. Університет має свою історію, свої традиції, свої напрацювання, водночас ми залучаємо нові інноваційні надбання не тільки українських, але й західних університетів. І навіть більше, ми виконуємо соціальну місію розбудови Української Держави і зміцнення української нації. Саме під цим кутом з огляду на ті проблеми, які є визначальними для розвитку громадського суспільства, варто розглядати перспективи розвитку Університету.

Щиро бажаю усім нам міцного здоров'я, сили духу й невичерпної енергії, добра і любові, нових перемог і нових відкриттів! Слава Україні! Слава Львівському університету!

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО
декана історичного факультету
Дніпровського національного університету
імені Олеся Гончара,
Сергія СВІТЛЕНКА

Шановні учасники конференції, шановні гості!

Від імені дніпровських істориків маю честь привітати всіх Вас зі знаменною подією в українській історії – 30-річчям від дня проведення Всеукраїнського референдуму, що підтвердив Акт проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 р. Сьогодні ми відзначаємо одну з найважливіших історичних подій, що стала визначальною віхою в процесі відновлення суверенної, незалежної та демократичної держави Україна. Референдум 1 грудня 1991 р. закріпив віковічні прагнення наших громадян до свободи. Тоді у своєму виборі об’єдналися представники різних поколінь, професій, мешканці різних регіонів. І навіть різноманітні політико-партійні інтереси, мовно-культурні практики, духовно-конфесійні уподобання голосуючих не стали на заваді домінуючому народному волевиявленню. Вже хрестоматійними стали цифри: в референдумі взяли участь майже 31 млн 892 тис. опитуваних, або 84,18% від загальної кількості включених до списків виборців. На питання «Чи підтверджуєте Ви Акт проголошення незалежності України?» позитивно відповіли 28 млн 804 тис. українців, або 90,32% від тих, хто взяв участь у голосуванні. Прикметно, що незалежність України підтримали у всіх регіонах. Так, в Івано-Франківській та Тернопільській областях «за» проголосувало понад 98% учасників референдуму, в Донецькій та Луганській областях понад 83%, в Криму – 54 % населення. На Дніпропетровщині взяли участь у голосуванні 81,80%, а «за» незалежність висловилися 90,36% від тих, хто взяв участь у голосуванні. Все це переконує, що справжнім творцем незалежної України став наш народ, який у вирішальний історичний час продемонстрував національну консолідацію і твердо визначив курс на відродження власної держави.

Переконливі результати референдуму стали одним із найважливіших чинників прискорення розпаду Радянського Союзу. Значення референдуму цілком усвідомлював Президент СРСР М. Горбачов. Історик С. Плохій з цього приводу зазначав: «... того ранку, коли Кравчук зателефонував Горбачову, щоб повідомити результати референдуму та президентських виборів, президент СРСР не міг повірити тому, що чує. Він привітав українського лідера з перемогою у президентських перегонах, але про референдум навіть не згадав».

Звичайно, модель незалежної України усвідомлювалася в суспільстві по-різному. Це добре показали вибори першого Президента України, яким було обрано Л. Кравчука. Сьогодні цілком зрозуміло, що тодішнє покоління української політичної еліти й широкі народні маси, очевидно, і не могли повною мірою уявити

всю складність соціально-економічних, суспільно-політичних та духовно-культурних трансформацій, всю глибину конфліктності старого, комуністично-радянського й пострадянського і нового українського державницького. По суті Референдум 1 грудня 1991 р. знаменував поворот до нового цивілізаційного вибору мільйонів українців.

Важливо, що тема конференції спонукає звернути увагу освітянсько-наукової громадськості не тільки на один визначальний день у житті нашого народу, а й побудувати інтелектуальний місток у сучасність. Це дасть можливість винести історичні уроки з перебігу процесів українського державотворення і націотворення. Гадаю, що в процесі обговорення мають постати такі актуальні проблеми, як роль народних мас, еліт, конкретних осіб у зазначених процесах; утвердження української історичної й національної свідомості та ідентичності; взаємообумовленість розвитку духовно-культурних, політичних, економічних та соціальних компонентів нашого буття; взаємодія внутрішніх та зовнішніх чинників у становленні незалежної держави та модерної нації. Впевнений, що конференція сприятиме плідним інтелектуальним обмінам і дасть новий поштовх до осмислення складних процесів та явищ у сучасній Україні.

Література

1. 25 років незалежності: нариси історії творення нації та держави. Київ: Ніка-Центр, 2016. С. 135–136.
2. Зоря, 1991, 4 грудня, № 227.

**НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ
ЄВРОПЕЙСЬКОЇ БЕЗПЕКИ: ОСІННІ 1991 Р. ДЕБАТИ
В АНГЛІЙСЬКОМУ ПАРЛАМЕНТІ**

Зоя *БАРАН*
Львівський національний
університет імені Івана Франка,
кафедра нової та новітньої
історії зарубіжних країн,
вул. Університетська, 1, 79000, Львів, Україна

1990 р. український суверенітет, на відміну від прагнення до незалежності балтійських країн, не сприймався у Великій Британії як право та ймовірна реальність. В інтересах Лондона залишалось існування єдиного Радянського Союзу із правом кожної з балтійських держав на самовизначення. Однак, процес розпаду СРСР був невідворотний. 24 серпня 1991 р. Акт проголошення незалежності прийняла Верховна Рада України. Країна готувалася до референдуму.

Звичайно такий хід подій не міг не привернути увагу британського політикуму до проблеми перспектив відносин з новопосталими на теренах СРСР державами. Насамперед йшлося про зміцнення колективної безпеки внаслідок геополітичних трансформацій, що спричинили докорінні зміни в системі міжнародних відносин. Європейські політики в цей час навіть вигадали нову аббревіатуру для позначення Радянського Союзу та відображення змін, що в ньому відбувалися: замість USSR – UFFR (*the union of fewer and fewer republics*) – «союз все меншої та меншої кількості республік».

В осінніх 1991 р. дебатах в англійському парламенті можна виокремити два етапи: листопад – до Всеукраїнського референдуму, та грудень – період після волевиявлення населення України. 31 жовтня 1991 р. королева Єлизавета II виступила з традиційною щорічною промовою перед обома палатами парламенту, де виклала план роботи уряду на наступний рік. Зокрема зазначила, що керівництво країни надає великого значення підтримці безпеки в Європі, яку реалізовували завдяки зусиллям двох стабільних міжнародних інститутів: НАТО та ЄС. Але наголосила на необхідності стратегічних коректив в умовах розпуску Варшавського договору, змін у Радянському Союзі та загалом Центрально-Східній Європі. Королева також підкреслила, що її країна продовжуватиме розвивати відносини з «Радянським Союзом та його республіками», сприятиме їх інтеграції у світову економіку, робитиме все, щоб «допомогти Естонії, Латвії та Литві відновити своє становище у міжнародному співтоваристві».

З приводу Послання Королеви в обох палатах парламенту пройшли дебати з проблем внутрішньополітичного розвитку, зовнішньої політики й, зокрема, взаємин Великої Британії з ЄС напередодні підписання Маастрихтського

договору (07.02.1992). У контексті обговорення «зовнішньої політики та оборони» депутати Палати громад заторкнули і взаємини з СРСР. Так, депутат від Консервативної партії Джон Вілкінсон, зокрема, піддав критиці вжиті у Посланні Королеви означення «*Радянський Союз та його республіки*», наголосивши на невдалому використанні присвійного займенника в умовах руху до розпаду СРСР. Політик підкреслив, що Велика Британія повинна прагнути до встановлення тісніших відносин з республіками, котрі справедливо прагнуть здобути свою незалежність. Дж. Вілкінсон зауважив, що Велика Британія визнала суверенітет країн Балтії та висловив переконання, що Лондон повинен прийняти аналогічне рішення й щодо інших держав, котрі стануть незалежними.

Найбільше занепокоєння політиків парламенту викликала проблема розпорошення зброї, ядерної зокрема, між колишніми республіками СРСР. Так, шотландський лейборист Мартін О'Ніл зауважив, що Україна заявила про намір будувати державу без ядерної зброї, «але не на основі передачі впливу та контролю над цією зброєю Росії». Він зазначив, що українські політики шукатимуть допомоги, яку «можуть надати країни, що володіють ядерним досвідом, такі як Велика Британія». Консерватор Дж. Вілкінсон підтримав колегу, наголосивши, що Велика Британія повинна «зблизитися з такими республіками, як Україна, чий прагнення до незалежності впродовж років ми постійно ігнорували» (зазначив, що «Україна та Білорусія довгий час мали квазінезалежний статус в ООН»). Він вважав, що Лондон повинен надати Україні посильну допомогу, щоб, з одного боку, захистити Велику Британію від ймовірних наступальних можливостей, з іншого, забезпечити українцям право на самозахист за допомогою менш небезпечної зброї.

Члени Палати лордів, активно обговорюючи систему європейської безпеки, також акцентували увагу на наявності на території України значного арсеналу зброї. Вони наголошували, що глибокі зміни у Радянському Союзі безумовно вплинуть на Західну Європу загалом. Із розпадом СРСР політики пов'язували завершення поділу Європи, який свого часу нав'язав союзникам Й. Сталін, «поділ, який був насильством над культурою та історією континенту». Разом із тим підкреслювали, що мир в Європі залежить «від створення стабільності та вільного суспільства в Росії та республіках, в старих державах Варшавського договору».

Паралельно в листопаді розпочалися українсько-британські міждержавні дипломатичні контакти: у Києві відкрито Генеральне Консульство Великої Британії, підписано перший міждержавний двосторонній документ – Спільне комюніке щодо встановлення консульських відносин.

1 грудня 1991 р. відбувся Всеукраїнський референдум, який підтвердив повний суверенітет України. Уже 12 грудня 1991 р., під час дебатів в англійському парламенті за участі наступника М. Тетчер прем'єр-міністра Джона Мейджора (27.11.1990–1997), проблема визнання самостійної держави Україна та встановлення з нею відносин знову актуалізувалася. Дж. Вілкінсон наголосив

на історичному значенні референдуму в Україні, під час якого «народ України вільно та демократично проголосував за свій суверенітет та незалежність» та поставив питання: чи визнає уряд ІІ Величності уряд України і доведе таким чином, що він «на боці демократії та свободи». Відповідь прем'єр-міністра свідчила про залежність остаточного рішення Великої Британії від позиції Європейського співтовариства загалом.

Лейборист Деніс Хіллі, у минулому агент Департаменту інформаційних досліджень (IRD) – таємного відділу Міністерства закордонних справ Великої Британії, що займався фактично інформаційною війною – підкреслив, що найважливішою подією стало зникнення Радянського Союзу з світової арени. Однак наголосив, що це може призвести до небезпечних наслідків через розпорошення ядерної зброї. Він вважав, що Україна (як і Казахстан) прагне зберегти ядерну зброю «як захист проти нападу Росії» та не має жодного наміру, на відміну від росіян, використати її. Проте, наголосив Д. Хіллі, існує небезпека продажу ядерної зброї.

18 грудня 1991 р. депутати Палати громад мали можливість отримати відповіді на низку запитань, зокрема з проблем зовнішньої політики, від Державного секретаря з іноземних справ та справ Співдружності Дугласа Хогга. Окремий блок стосувався України й насамперед політиків цікавило питання контролю за ядерною зброєю та надання Україні (й Білорусі) самостійного членства в ООН та Раді Безпеки. Д. Хогг підкреслив, що його уряд вітає рішення влади України про без'ядерний статус держави. На запитання члена Консервативної партії Джона Арнольда Фарра чи Велика Британія здійснить кроки для визнання України незалежною державою, Д. Хогг відповів досить загально: «Україна та інші республіки Радянського Союзу обговорюють між собою свої майбутні взаємини і свій підхід до міжнародних зобов'язань Союзу. Тому ми не прийняли рішення про визнання, але британський представник, який зараз перебуває в Києві, працює над створенням там повноцінної дипломатичної місії».

Консерватор Джуліан Майкл Шерсбі, який був спостерігачем від Великої Британії (таких було двоє) під час референдуму на підтвердження Акта незалежності України та відзначав, що голосування проведено чесно і відповідно до найкращих норм демократії, намагався з'ясувати, коли планується зустріч з президентом України для обговорення питання встановлення тісніших відносин. І знову почув у відповідь дуже загальні фрази про наміри «у відповідний час» зустрітися.

Можемо констатувати, що зміни в Центрально-Східній Європі поставили перед Великою Британією нові виклики, насамперед через створення об'єднаної німецької держави, що перетворилася на конкурента Великої Британії щодо «особливого партнерства» зі Сполученими Штатами Америки. В інтересах Великої Британії було також збереження унітарного СРСР (хоча Лондон визнавав право на самовизначення балтійських держав): з одного боку, як противаги

об’єднаній Німеччині, з іншого, як збереження єдиного контролю за ядерною зброєю. Попри поодинокі заяви парламентарів про необхідність підтримки суверенітету України, заклики не зволікати з визнанням її незалежності, офіційний Лондон зайняв вичікувальну позицію (США визнали Україну 25 грудня 1991 р., Велика Британія – 31 грудня, а 10 січня 1992 р. встановила дипломатичні відносини). Початковий етап українсько-британських відносин характеризувався стриманістю британської сторони в розгортанні двостороннього співробітництва і взаємодії. Така позиція в цілому відповідала загальній для західноєвропейських країн тенденції обережного ставлення до нових незалежних держав. Західний світ до кінця не вірив у можливість мирного розпаду Радянського Союзу і «підсвідомо очікував на вибух там нових воєн». Об’єктивно, у зовнішньополітичному курсі уряду Великої Британії відносини з Україною залишалися другорядними, а основою для їх формування стала фактично проблема ядерної безпеки.

Література

1. Queen Elizabeth II. 1991 Queen’s Speech. URL: <http://www.ukpol.co.uk/queen-elizabeth-ii-1991-queens-speech/> (Last accessed: 21.02.2021).

2. The Parliamentary debates. House of Commons. Official report in the fifth session of the fiftieth parliament of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland (which opened 25 June 1987) fortieth year of the reign of Her Majesty Queen Elizabeth II. Sixth series. Vol. 198. URL: <https://publications.parliament.uk/pa/cm199192/cmhansrd/1991-10-31/Debate-1.html>; URL: <https://publications.parliament.uk/pa/cm199192/cmhansrd/1991-11-01/Debate-5.html>; <https://publications.parliament.uk/pa/cm199192/cmhansrd/1991-12-18/Debate-4.html>; Vol. 199. <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1991/nov/22/nuclear-defence>; Vol. 200. URL: <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1991/dec/12/engagements>. (Last accessed: 21.02.2021).

3. House of Lords. Address in Reply to Her Majesty’s Most Gracious Speech *HL Deb 04 November 1991. Vol. 532*. URL: <https://api.parliament.uk/historic-hansard/lords/1991/nov/04/address-in-reply-to-her-majestys-most> (Last accessed: 22.02.2021).

4. Written Answers to Questions Wednesday 18 December 1991 Ukraine. URL: <https://publications.parliament.uk/pa/cm199192/cmhansrd/1991-12-18/Writtens-3.html> (Last accessed: 22.02.2021).

ГРУДНЕВИЙ РЕФЕРЕНДУМ 1991 р. В УКРАЇНІ: ПРИРОДА ЗАКОНОМІРНОГО ПАРАДОКСУ

Олександр *БОЙКО*
Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя,
вул. Графська, 2, 16600, Ніжин, Чернігівська обл., Україна

1 грудня 1991 р. відбулись Всеукраїнський референдум та вибори Президента України. З 37,9 млн. громадян, що мали право голосу, у голосуванні взяли участь 31,9 млн. осіб, або 84,2%. На питання внесене до бюлетеня «Чи підтверджуєте Ви Акт проголошення незалежності України?» позитивно відповіли 28,8 млн. громадян, тобто 90,3%. Результати голосування засвідчили, що за незалежність висловилося фактично 76% усіх дієздатних жителів республіки.

Виникає питання: Чим же пояснити, що у березні 1991 р. населення республіки підтримало ідею «оновленого Союзу», а у грудні цього ж року активно і переконливо проголосувало за державну незалежність України?

Утім, давайте поміркуємо: А чи справді суперечили результати грудневого референдуму 1991 р. підсумкам референдуму березневого? Чи був тут якийсь історичний парадокс? І врешті решт, які фактори вплинули на динаміку та вектор громадської думки на відрізок березень – грудень 1991 р.?

Аналізуючи наслідки березневого референдуму 1991 р., варто проакцентувати на таких його характерних рисах і особливостях, які дають змогу зрозуміти подальший хід і специфіку розвитку суспільних процесів:

По-перше, маніпулятивна формула питання союзного референдуму, яке було комплексним і перевантаженим. Дуже точно його вади характеризує Г. Бурбуліс: «Саме формулювання виглядало для слуху і для ока нормального громадянина настільки багатослівним і невизначеним, що викликало сумніви у впевненості самих організаторів референдуму». У цьому контексті слід зазначити, що сказавши «Так» по першому питанню, громадяни України не лише продемонстрували свою схильність до ідеї збереження Союзу, а й одночасно проголосували а) за його радикальне оновлення; б) рівноправність та суверенність республік; в) гарантування прав і свобод людини будь якої національності.

По-друге, більша підтримка національного опитування: відповідаючи на друге питання, яке стосувалось входження України до оновленого Союзу на основі Декларації про державний суверенітет республіки «За» проголосувало на 10% громадян більше ніж позитивно відповіли на перше питання. Цю думку (про роль відповіді на друге питання березневого референдуму) особливо акцентує Л. Кравчук у своїх спогадах: «У березні Україна проводила референдум з двома бюлетенями: московським і київським... І в нашому бюлетні була закладена ідея суверенітету, вона ще не була такою випуклою, як Акт 24 серпня, але ця

ідея була закладена в бюлетні. І справа в тому, що і за той, московський, проголосувало більше 50 процентів, і за наш – більше 50-ти, але за наш бюлетень проголосувало значно більше, ніж за московський. І це було дуже серйозно, це був перший сигнал з посиленням на народ, що дуже важливо – ідея суверенітету підтримана народом».

По-третє, найнижчий рівень підтримки ідеї оновленого Союзу: у березні 1991 р. за відсотком позитивних відповідей на перше питання Україна знаходилась на останньому місці серед республік, що брали участь у референдумі. Зокрема, якщо у шести з дев'яти республік, громадяни яких реалізували своє право на волевиявлення, кількість голосів поданих за підтримку Союзу була вища за 93% (у Таджикиській РСР, Туркменській РСР, Киргизькій РСР взагалі зашкалюючи коливалась у межах 96,2 – 97,9%), то в Українській РСР – лише 70,2%.

По-четверте, протистояння гіпотетичної та реальної моделей подальшого державного розвитку України. Справа в тому, що проведені у березні 1991 р. союзний референдум і всеукраїнське опитування мали різне юридичне підґрунтя. Якщо у основі референдуму була гіпотетична, абстрактна і ще реально не існуюча модель оновленої федерації (яка до речі пізніше всупереч результатам народного волевиявлення під тиском республіканських еліт трансформувалася у конфедерацію), то основою опитування був конкретний документ – Декларація про державний суверенітет України. На цю особливість березневих голосувань звернув увагу у одному з інтерв'ю народний депутат О. Барабаш: «Народу було запропоновано два проекти. Два проекти майбутнього... Тільки наш проект був уже готовий проект – Декларація, уже він був готовий. А у комуністів все в майбутньому часі: буде, буде забезпечено, буде гарантовано, будуть республіки... Там в принципі в питання заложено п'ять питань: і союз, і соціалістичний вибір, і рівноправні республіки, і суверенітет, і права людини і так далі. Тобто, це був якийсь самостійний проект новий проект якого ще немає. Ми написали Декларацію, вона готова, маючи на увазі ... що реалізація Декларації це фактично незалежна держава... Чи суперечить Горбачовський референдум тому, що було першого грудня? Я вважаю, що ні. Проект (оновленого Союзу – О. Б.) не був представлений або не був у кінці-кінців реалізований, а по-друге, відбулися надзвичайні події».

По-п'яте, дестабілізуюча роль серпневого заколоту старої союзної номенклатури, який суттєво похитнув сподівання громадян України на здатність Центру здійснити адекватне суспільним тенденціям розвитку оновлення Союзу.

По-шосте, надмірна політична активність у боротьбі за спадщину СРСР Б.Єльцина, який і не дуже приховував, що хоче стати «новим збирачем земель імперії», періодично здійснював політичний та економічний тиск, шантажував проблемою кордонів та ін.

По-сьоме, інтегруюча сила формули незалежності. Надзвичайно важливо, що доленосний Акт, прийнятий в серпні 1991 р. підтримали (хоча зі значною амплітудою: від 54% у Кримській АРСР до 98,7% – у Тернопільській області) жителі всіх областей України незалежно від національного складу. Оцінюючи результати референдуму, В.Гриньов зазначає: «...це не випадкові були цифри. Коли ми дивимося на східні області і на західні, це приблизно однакові цифри голосування за незалежність, і це, я повторюю, не випадковість, це внутрішня закономірність». Характеризуючи природу цієї закономірності В. Гриньов акцентує, що незалежність давала можливість Сходу України реалізувати демократичні ідеали та цінності, які домінували у цьому регіоні, а Заходу – національні. У цьому і природа закономірного парадоксу.

Отже, «комплексність» та інформаційна перевантаженість першого питання не дають змоги однозначно стверджувати який з чинників (бажання зберегти Союз чи намагання ствердити рівноправність та суверенність республік) був основним / спонукальним для учасників березневого референдуму, які позитивно на нього відповіли. Разом із тим значна підтримка базових ідей Декларації про державний суверенітет республіки та по-суті, найслабша серед республік-учасниць референдуму підтримка Україною ідеї збереження Союзу, на нашу думку, свідчили про те, що громадська думка в цей час, хоча й зберігала значне тяжіння до незмінності суспільних підвалин і несла на собі вантаж ідеологічних міфологем минулих часів все ж набула певної динаміки, основний вектор якої був націлений на радикальні зміни та потяг до незалежності.

Політичну ситуацію після березневого референдуму слід кваліфікувати, як гранично невизначену, суспільна система вступила у стан динамічної рівноваги. Хід історії в цей момент визначився з вектором, але не з темпами руху. Український народ стримано висловив своє бажання мати суверенну державу, але йти до цього можна було ще роки й десятиріччя. Своєрідною піковою точкою біфуркації (роздвоєння) стала серпнева криза 1991 р., яка порушила хиткий баланс сил у суспільстві і в режимі маятника вивела з рівноваги громадську свідомість та активізувала політичну дію. У цей момент розгортання суспільних процесів змусило діючу політичну систему досягнути межі свого “напруження”. У результаті траєкторію її розвитку почав визначати інший комплекс чинників, домінуючим серед яких був потяг (як усвідомлений так і не усвідомлений) значної частини суспільства до незалежності. За цих обставин, прийняття вітчизняним парламентом Акта проголошення незалежності України та результати грудневого референдуму були по-суті логічним продовженням тих тенденцій та процесів, які віддзеркалив березневий референдум 1991 р.

Література

1. Геннадий Бурбулис: значение референдума 17 марта 1991 года не до конца осмыслено. – <https://tass.ru/politika/2744847>
2. Інтерв'ю з Леонідом Кравчуком, Розпад Радянського Союзу. Усна історія незалежної України 1988–1991, касета 3. - <https://oralhistory.org.ua/interview-ua/510/>
3. Інтерв'ю з Володимиром Гриньовим. Розпад Радянського Союзу. Усна історія незалежної України 1988 – 1991, касета 1. <https://oralhistory.org.ua/interview-ua/239/>
4. Об итогах референдума СССР, состоявшегося 17 марта 1991 года (Из сообщения Центральной комиссии референдума СССР) // Известия. – 1991. – 27 марта.
5. Бойко О. Д. 30 років незалежності України: у 2-х т. – Т. 2. Від 18 серпня 1991 р. до 31 грудня 1991 р. – Харків: Фоліо, 2021. – С.249–250.

**ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ РЕФЕРЕНДУМ 1 ГРУДНЯ 1991 р. І ІV
УНІВЕРСАЛ 1918 р.: ІСТОРИЧНІ ПАРАЛЕЛІ**

Віктор ГОЛУБКО
Львівський національний
університет імені Івана Франка,
кафедра історичного краєзнавства,
вул. Університетська, 1, 79000, Львів, Україна

Доленосні історичні події в житті держави і народу часто спонукають до пошуку певних паралелей у минулому. Вони потрібні для того, щоб, з одного боку, обґрунтувати логіку діяльності влади, політиків, загалом активної частини суспільства, з іншого – шукати уроків для сьогодення, для уникнення допущених колись помилок.

Очевидно, що Акт проголошення незалежності України і його підтвердження на Всеукраїнському референдумі 1 грудня 1991 р. від самого початку асоціювався із проголошенням незалежності УНР ІV Універсалом Центральної Ради 1918 р. Більше того, навіть висловлювалась думка про відновлення його дії у 1991 р.¹

Певні асоціації між подіями 1991 і 1918 р. виникали з огляду на те, що Україна народжувалась внаслідок розвалу імперій: у 1917 р. – Російської, а в 1991 р. її наступника – СРСР.

Результати Всеукраїнського референдуму, що підтвердив Акт проголошення незалежності України і ІV Універсал були результатом діяльності і узаконені вищими законодавчими органами держави.

Однак, мабуть, на цьому паралелі вичерпуються. Хоча усе ж створюють ілюзію «повторення історії» чого насправді не було.

Передусім референдум став виявом найвищої суверенної волі українського народу чого не можливо було заперечити, бо мовляв Акт проголошення незалежності став наслідком змови «купки політичних авантюристів». Тобто він став потужним інструментом легітимізації Української держави і всередині країни, і на міжнародній арені чого не можна сказати про проголошення незалежності УНР Центральною Радою у 1918 р.

Всеукраїнський референдум 1991 р. засвідчив, що незалежність України підтримує абсолютна більшість її населення на усій її території у тодішніх кордонах УРСР. Як наслідок – це нейтралізувало спроби розпалювання сепаратизму в окремих її регіонах з боку московського центру.

Інформування світової громадськості щодо проведення референдуму і його результатів було набагато потужнішим, ніж у 1918 р. Адже УРСР бодай частково володіла міжнародною суб’єктністю, маючи визнаних представників в ООН чого не було в УНР на початку 1918 р., коли її визнання на міжнародній арені мало ситуативний характер.

Урешті геополітична ситуація, що наступила після розвалу СРСР хоча позірно й нагадувала розвал Російської імперії у 1917 р., проте проходила у мирних умовах, а не за обставин світового збройного конфлікту. При цьому, провідні держави світу були прихильно налаштовані до утворення незалежної України, яка утверджувалась мирним шляхом.

Таким чином, події 1991 і 1918 рр. створюють ілюзію історичних паралелей, проте не були їх повторенням.

Література

1. У 1991 році відновили незалежність України, проголошену в 1918-му. – Історики. [Електронний ресурс] Режим доступу /<https://old.uinp.gov.ua/news/u-1991-rotsi-vidnovili-nezalezhnist-ukraini-progoloshenu-v-1918-mu-istoriki>
2. Кравчук Л. Похорон імперії. – Дзеркало тижня. – № 32 (356). [Електронний ресурс]. Режим доступу <https://web.archive.org/web/20071002114330/http://www.dt.ua/1000/1030/32025/>
3. До 30-річчя Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу <https://stu.cn.ua/news/do-30-richchya-vseukrayinskogo-referendumu-1-grudnya-1991-r/>
4. Нариси з історії дипломатії України / [під ред. В.Смолія]. – Київ: «Альтернативи», 2001. – С. 623–624.

УКРАЇНЦІ У ЛЬВІВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ НА ЗЛАМІ XIX–XX ст.: НАВЧАЛЬНИЙ ПРОЦЕС І НАУКОВІ ШКОЛИ

Володимир КАЧМАР
Львівський національний
університет імені Івана Франка,
кафедра новітньої історії України імені Михайла Грушевського,
вул. Університетська, 1, 79000, Львів, Україна

Упродовж століть Львівський університет імені був і залишається одним із найважливіших осередків формування української наукової та освітньої думки, виховання молоді у найкращих традиціях і досягненнях світової цивілізації. Університет формувалася та розвивалася в рамках різних формальних конструкцій.

Суспільно-політичні процеси у Галичині останньої третини XIX ст. відбувалися під впливом кардинальних змін у Габсбурзькій імперії, де у 60-х–70-х рр. пройшли децентралізаційні реформи, які й привели до утворення у 1867 р. Австро-Угорщини, як нової державної структури.

Нові суспільні умови вели до змін у вищій школі, в якій почали домінувати гумбольдтівські ідеї практичності наукових знань. Ці процеси торкнулися і Львівського університету. Однак проблеми університету в останній третині XIX ст. були виразно окреслені польсько-українським суперництвом, які із політичної площини перенеслися у сферу вищої школи. Адміністрація Львівського університету полонізувала вищу школу. Особливо активно це відбувалося після 1869 р., коли польська мова отримала у краї статус офіційної. Українці, водночас, домагалися зберегти та розширити свої права в освіті. Адже, як наголошував Михайло Грушевський, головною ознакою повноти національного життя є наука власною мовою.

Участь у цьому процесі студентства радикалізувало вимоги українців, які відчували дискримінацію з боку польського керівництва університету. Національні сили домагалися збільшення кількості українських кафедр («українською» кафедра вважалася тоді, коли її очолював професор-українець; навчальний процес також здійснювався по-українськи) та розширення можливостей викладати українською мовою.

23 жовтня 1869 р., у зв'язку із децентралізаційними реформами, які «забезпечували польську перевагу» про українські вимоги виступав Юліан Лаврівський, який тоді був віце-маршалком сейму. Програма Ю. Лаврівського базувалася на підтвердженні Галицьким сеймом «однакового потрактування» мовного питання і введення «урядових мов» – польської і руської (української). Відповідно, ці «урядові мови» повинні були діяти і в університеті, забезпечуючи його «утраквістичний» характер.

Водночас відбувалася виразна структуризація українського політичного середовища – діяла Русько-Українська радикальна партія, Українська

національно-демократична партія, Українська соціал-демократична партія, які визначали національні пріоритети і завдання, зокрема, впливали і на ситуацію в Університеті.

Суспільна напруженість, яка була характерна для Галичини кінця XIX ст. переросла у національний конфлікт в стінах університету між поляками та українцями. Антагонізм стосунків поляків і українців в університеті посилювався ще й тому, що останні намагалися надати галицькій вищій школі виключно польського характеру. Протистояння торкнулося студентських середовищ та професури.

Загальний стан етнічного протистояння в університеті був означений ще однією тенденцією - посиленням процесу демократизації і послабленням позицій традиційних для Галичини сил - аристократії, консерваторів, кліру та, водночас, вступом у політичне життя нижчих верств, - передусім селянства. Змінився і соціальний стан студентства Львівського університету. Якщо у попередні часи в університеті, серед українців переважали вихідці із священничих родин, дрібних орендаторів панських маєтків і ін., то на початку XX ст. виразно домінували представники селянських родин, міщанства, інтелігенції. Окремі з українців мали досвід зарубіжних заробітків і вкладали зароблені кошти у своє навчання.

З чотирьох факультетів Львівського університету саме науковці філософського факультету першими почали впроваджувати українську культуру в академічний обіг у Львові.

Особливе місце в Львівському університеті займали українські кафедри філологічного напрямку, традиція яких була пов'язана з часом «Весни народів» і Кафедри руської словесності, яку очолював Яків Головацький. Академічні традиції кафедри продовжив Омелян Огоновський (завідувач кафедри української мови та літератури у 1867-1894 рр.). У рамках школи вивчалася творчість М. Шашкевича, Т. Шевченка та ін., історія руських пісень та етнографії, стародавні літописи, «Слово о полку Ігоревім», повісті для дітей та твори на історичну тематику. Новий етап наукової діяльності О. Огоновського пов'язаний із створенням семінару руської філології (опісля семінаром керував Олександр Колесса, а в середині-другій половині 1910-х років – разом із Кирилом Студинським).

Новий етап у роботі семінару пов'язаний з діяльністю Кирила Студинського (1899-1918 рр.). Свої курси Студинський спочатку читав у межах напрямку «Філологія, історія літератури і мистецтва» («Новітня філологія»), а далі у межах окремого напрямку «Новітня філологія філософського факультету» - «Слов'янська, польська та українська мови». Літературна група курсів К. Студинського охоплювала таку тематику: історія української літератури епохи середньовіччя-раннього нового часу; українська драма ранньомодерного періоду; українська література XIX ст.

Традиції філології у Львівському університеті знайшли своє продовження у творчості Михайла Возняка. Спадщина видатного літературознавця

багатогранна. Безперечно, основні здобутки залишив у царині вивчення літератури. І вже тут вирізняємо чотири основні напрями: дослідження давньої української літератури і фольклору, історія літератури, шашкевичезнавство, франкознавство.

Останнім призначеним за часів Австрійської монархії українським професором філології був Іларіон Свенціцький. Як і більшість тогочасних науковців філологів - учень Ватрослава Ягича. Як дослідник Свенціцький, відзначався винятковою широтою наук. інтересів, які охоплювали питання українського і слов'янського мовознавства та літературознавства, історії рукописної та друкованої книги, давнього й нового українського мистецтва, укр. руху в Галичині, музеєзнавства. Мав дар популяризатора й немало спричинився до популяризації різних аспектів української культури.

Українська традиція на правничому відділі Львівського університету пов'язана із царською постановою від 23 березня 1862 р., згідно якої відкрилися «дві надзвичайні кафедри з руською викладавкою мовою». Подальше заснування нових українських кафедр у Львівському університеті уряд ставив у залежність від наявності кандидатур на викладацькі посади. У 1864 р. уряд прихильно поставився й до створення третьої української кафедри – цивільного права, але за браком кандидата відмовився від цього наміру. Вакантними ці кафедри залишалися довгий час, бо адміністрація Університету та юридичного факультету домагалися зміни мови викладання. У 1882 р. колегія факультету клопотала перед Віднем, щоб у майбутньому, за призначення на кафедру професорів-українців, змінити мову викладання з української на польську. Однак уряд на це не погодився і залишив статус української мови як мови викладання на обидвох українських кафедрах.

Новий етап розвитку української правничої науки у Львівському університеті пов'язаний з діяльністю Станіслава Дністрянського, який у 1898 р. розпочав свою наукову кар'єру на кафедрі австрійського цивільного права з українською мовою викладання. С. Дністрянський став 1901 р. надзвичайним професором, а в 1907 р. – звичайним професором кафедри. Статус професора давав підстави очолити кафедру. Як надзвичайний професор, Дністрянський належав до політичного естєблїшменту галицьких українців. У 1907 р. був обраний депутатом до Віденського парламенту. Чисельні статті, брошури та виступи в Парламенті були присвячені правовим підставам українців боротися за національну мову викладання, заснування нових українських кафедр, та за створення українського університету у Львові.

Окремий дослідницький напрям, який був підказаний С. Дністрянському практикою, пов'язаний з національною статистикою, яку він розглядав як фундамент для проведення соціально-економічних, правових та соціологічних досліджень. Історико-правові дослідження проведені С. Дністрянським у Львівському університеті дозволили йому в перспективі визначити «ідеї української державності», обґрунтувати підстави права українського народу на

самовизначення, розкрити зміст історичної, державно-правової і соціальної синтези в суспільному поступі держави і народу.

Першим українським звичайним професором із кримінального права від 12 липня 1895 р. став Петро Стебельський. Дійсний член НТШ. Досліджував та вдосконалював юридичну термінологію українською мовою. Очолював комісію, яка працювала над урядовим перекладом карних законів на українську мову; автор праці «Австрійський процес карний». Публікував свої статті польською і українською мовами; головно в українському правничому журналі «Часопись Правнича».

Загалом, у 1913/1914 н. р. педагогічний склад юридичного факультету становив 31 особу. З них 9 були українцями. На цих обох кафедрах зросла нова генерація українських правників, які на ниві національного руху розпочали поступово, але впевнено переймати роль у священників та гімназійних вчителів.

Українська географічна наука у Львівському університеті пов’язана з Антонієм Реманом, який очолював кафедру географії (1882 р.), а згодом й Інститут географії. У рамках школи професора сформувався його перший докторант, українець Григорій Величко. Г. Величко створив «Народописну карту українсько-руського народу» (1896 р.), яка започаткувала українську етнокартографію. Ще один учень А. Ремана – Степан Рудницький. Його наукові висновки стосувалися геоморфології карпатської і передкарпатської частини басейну Дністра. С. Рудницький є засновником української політичної географії.

Першим українським професором історії у Львівському університеті з 1854 р. став Ізидор Шараневич. Одним з перших комплексно вивчав старожитності Сх. Галичини: провів археол. розкопки в Галичі (1882–88), Звенигороді (1890); дослідив найбільше з досі відкритих могильників висоцької культури біля с. Чехи (1895–1897). Потужним науковим напрямом Львівського університету стала історична наука. Поняття львівської історичної школи функціонує вже від кінця ХІХ ст. і було пов’язане з діяльністю групи істориків, яка сформувалася навколо Ксаверія Ліске (1835-1891). Визначальним для школи був значний аналітичний рівень, високий рівень ерудиції, робота про дослідницьку стислість.

Унікальне значення для української історичної науки мала діяльність в університеті Михайла Грушевського, який розробив навчальні курси, пов’язані з національною проблематикою, сформував у рамках студентського наукового семінару історичну школу, представники якої згодом стали в переважній більшості відомими істориками. Роботу в університеті професор М. Грушевський поєднював із діяльністю в НТШ.

Оскільки у 1897 р. М. Грушевський розпочав роботу над «Історією України-Руси», то і в університетській курс не вносилися доповнення і корективи відповідно до появи томів «Суцільної історії України».

Зокрема у лекційних курсах була представлена оригінальна концепція історичного розвитку східних слов’ян, етнічна історія українських територій, включаючи і Закарпаття, привнесено нові сюжети не лише політичної історії,

але й історії культури, адміністративного та судового устрою, релігійно-церковних відносин. Новим у лекціях професора стало висвітлення економічної історії: це матеріали про розвиток сільського господарства і сільських відносин, ремесла та торгівлі.

В узагальнюючій формі позиція М.Грушевського викладена у статті «Звичайна схема «руської» історії та справа раціонального укладу історії Східного Слов'янства» (1904). Квінтесенцією авторських роздумів є думка про те, що «общерусської» історії не було і не може бути, як нема «общерусської» народності. Може бути історія всіх «руських народностей», кому охота їх так називати, або історія східного слов'янства. Вона й повинна стати на місце теперішньої «руської» історії.

Слід відзначити, що ця схема стала органічною частиною наукової творчості учнів М. Грушевського. Водночас, представники школи професора здійснили «перехід» від народницьких засад висвітлення історичного процесу до державницького напрямку в історії. Державницькі ідеали в перспективі розділяв і сам М.Грушевський.

Науковий семінар вченого у Львівському університеті став основою формування його школи істориків. Наукова підготовка спеціалістів не вичерпувалася лише університетом: студенти-українці працювали в бібліотеці НТШ, відвідували засідання історичної секції, а окремі з них стали штатними працівниками цієї наукової установи і знаходились у близьких наукових та приятельських контактах із М.Грушевським.

М.Грушевський визначав проблематику наукової школи: І.Джиджора вивчав питання соціально-економічного та політичного розвитку Гетьманщини у першій половині XVIII ст.; відношення російських урядових структур до України у 1720-х–1730-х рр.; економічну політику російського уряду стосовно України у 1710-х–1730-х рр. С. Томашівський досліджував історію української культури і церкви, створив синтезу національної історії України найдавнішого часу та ранньомодерного періоду, І. Крип'якевич вивчав історію Галицько-Волинського князівства, козаччини та українських військових формувань; І. Кревецький висвітлював національні та військові рухи середини XIX ст. назагал, проблематика наукових пошуків «Школи» базувалася на вивченні історії західно-українських земель від Галицько-Волинської держави до початку XX ст.

Таким чином, діяльність українців у Львівському університеті на рубежі XIX–XX ст., сприяла національним трансформаціям пов'язаними із змінами мов викладання, відкриттям кафедр, утворенням нових наукових шкіл. Ці процеси сприяли тому, що головний вищий навчальний заклад Львова став одним з провідних освітніх центрів Австро-Угорщини.

Багато разів Університет міг безповоротно стати польським, австрійським, радянським. Але завдяки діяльності українських професорів, він впродовж століть впливав на творення української нації. Ефективність цієї духовно-інтелектуальної взаємодії має численну кількість історичних підтверджень, хоча і не потребує жодного доведення.

Сьогодні, Львівський університет будучи європейським за цінностями, є українським за духом. Жоден інший університет в Україні не проніс через стільки століть не лише універсальні наукові підходи та здобутки, але й національну ідею. Жоден інший з університетів не вплинув так на становлення незалежної, демократичної України як Львівський університет. Саме під цим кутом з огляду на ті проблеми, які є визначальними для розвитку громадського суспільства, варто розглядати перспективи розвитку Університету.

Література

1. Finkel, S. Starzyński, *Historia uniwersytetu Lwowskiego. Cz. I* (Lwow, 1894);
L. Finkel, S. Starzyński, *Historia uniwersytetu Lwowskiego. Cz. II* Lwow, 1894.
2. *Kronika Uniwersytetu Lwowskiego. I. (1894/95 – 1897/98)*, Lwow, 1899.
3. Львівський державний університет імені Ів. Франка, ред. Роман Волков, Львів, 1947.
4. Є. Лазаренко, *300 років Львівського університету*, Львів, 1961.
5. М. Крикун, «Як писалася історія Львівського університету в радянський час», *Вісник Львівського університету. Серія історична 49: Ювілейне видання з нагоди 350-річчя Львівського університету*, за ред. О. Сухого (2013):
6. В. Качмар, Р. Тарнавський, «Філософський факультет Львівського університету в австрійський період (від відновлення до утравкізації навчального закладу)», *Краєзнавство 1* (2013): 81–90.
7. *Encyclopedia. Львівський національний університет імені Івана Франка*: в 2 т. Т. I: А–К. Видавнича рада: І. Вакарчук (голова), М. Лозинський (заст. голови), Р. Шуст (заст. голови), В. Качмар (відп. секретар) та ін.

ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ ВІДРОДЖЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

Олександр НІКІЛЄВ

Дніпровський національний університет ім. Олеса Гончара,
кафедра історії України,
пр. Гагаріна, 72, 49010, Дніпро, Україна

1 грудня 2021 р. Україна відзначає 30-річчя проведення референдуму з відродження своєї незалежності. Утім, витоки цього свята беруть свій початок не з 1991 р., а зі значно давнішої пори історії земель, на якій утворена і існує наша держава. З усією очевидністю можна говорити про період, коли поряд із поняттям «русин» все частіше вживається поняття «українець» і відбувається усвідомлення населенням себе як українців. А саме, про період перебування у складі Речі Посполитої, яка була державою трьох народів: польського, литовського і руського. Однак, влада розглядала цю державу як державу лише двох народів: польського і литовського. Тож українцям упродовж цього часу доводилося боротися проти такої несправедливості.

Відбувалося це у різних формах. І мирних, і немирних. Для захисту своєї віри ними були створені «громадські об'єднання» братства. Вони виступали активними пропагандистами і захисниками православної Церкви. Створювали і патрунували православні навчальні заклади, випускники яких у літературній, науковій, просвітницькій, виховній сферах відстоювали інтереси Церкви і всіх православних формували українську свідомість. Серед широких народних мас таку роль виконували бандуристи, лірники та кобзарі – збирачі, зберігачі та носії героїчних і трагічних сторінок історії українців. Результатом синергії упродовж довгого часу обох складових стало усвідомлення своєї окремішності у тій державі, через її нелояльну до українців політику, та об'єднання інтересів різних верств українського населення навколо ідеї боротьби проти національної несправедливості. Вершиною цієї боротьби стало всенародне повстання проти влади у середині XVII ст., в ході якого населення створило свою, Українську державу.

Втрата незалежності та причини цього, також були предметом прискіпливої уваги нащадків. Завдяки джерелам, залишеним самими учасниками подій, в свідомості наступних поколінь живою залишалася пам'ять про успішну боротьбу українців за свою національну і соціальну гідність.

Перебування українців у складі «братньої» Російської імперії теж не забезпечувало їм можливостей для національного, соціального та економічного розвитку. Більше того, імперська влада поступово зліквідувала всі державницькі здобутки українців і у формі гетьманства, і у формі козацької республіки. Імперський центр проводив асиміляторську політику в культурно-духовній сфері. Проте, такі дії влади сприяли зростанню боротьби українців за свою ідентичність.

З часом сформувалася чимала кількість людей, котрі накопичили значний фактичний матеріал, на основі якого починають писати праці з історії України. Серед них можна назвати прізвища А. Чепи, Я. Марковича, В. Полетики та ін.

Завдяки тому поколінню істориків, збирачів документальних матеріалів, громадських діячів було започатковане Друге українське Відродження, яке мало значний вплив на формування національної історичної пам’яті. Підтвердженням тому є і їх діяльність у масонських і декабристських організаціях, у програми яких, саме за їх ініціативи, ставилося українське питання. Така українська налаштованість, була природною в середовищі широких народних мас, у першу чергу – селянства.

Тож, такі настрої існували в свідомості представників різних верств українського суспільства, сприяючи в нових історичних умовах формуванню різного роду ідей щодо форм державності. Найяскравіше це проявилось у Кирило-Мефодіївському товаристві, члени якого вперше розробили широку програму національно-визвольного руху.

У Галичині, яка знаходилася у складі Австро-Угорської імперії, відбувалися аналогічні процеси. Там українці також перебували у пригнобленому стані. І це стимулювало багатьох представників галицької інтелігенції до активної громадсько-політичної роботи серед населення. Для цього були створені такі інституції як «Просвіта» та Наукове товариство імені Шевченка. Просвітянські осередки поширювали базові знання серед широких народних мас, НТШ сприяло розвитку української науки з пріоритетом українознавчих проблем. Паралельно з просвітницькою та науковою діяльністю розпочинається і політична. Виникають партії, у програмах яких чільне місце займають положення про права і свободи українців. Створюються військово-патріотичні молодіжні організації “Січ”, “Сокіл”, “Пласт”.

Саме завдяки діяльності представників патріотично налаштованої частини української нації уже на поч. ХХ століття в середовищі українців стає чітким розуміння необхідності створення власної держави. Це знайшло відображення у визвольних змаганнях 1917–1921 рр., коли було започатковано українську державність, спочатку у формі автономії, а потім суверенної, незалежної, самостійної України, визнаної не одним десятком країн. У боротьбі за неї і у складі військових, і повстанських формувань брали участь десятки тисяч представників різних верств населення. І хоча, у результаті поразки визвольних змагань, багато з них змушені були полишити Україну і виїхати в еміграцію, події, в яких вони брали участь, були відображені у їхніх мемуарах, та наукових працях дослідників. Спільна риса всіх цих видань – аналіз причин поразки Революції та її уроки.

Перебування авторів цих праць за кордоном сприяло збереженню і накопиченню значного комплексу літератури, яка різними шляхами і у різний спосіб знаходила дорогу до читачів в Україні. В умовах радянської ідеологічної пропаганди ці праці ставали стимулом до роздумів, давали

відповіді на питання, які ставило немало думаючих українців, але не мало можливості знайти відповідь в умовах тоталітарної політичної системи.

Слід зазначити, що боротьба за українську державність проявилася у діяльності українських політичних сил в еміграції, які цю державність продовжували зберігати аж до 1991 р., а також у збройній боротьбі проти окупантів, різних тоталітарних режимів у 1930–1950-х роках. У радянських концтаборах, де разом перебували і борці на незалежність України часів визвольних змагань, і вояки УПА, що боролися за неї збройно, і дисиденти 1960–80-х років, ця ідея зміцнилася і остаточно сформувалася.

Хоча відкритих прихильників ідеї незалежності, через репресивну та ідейно-пропагандистську політику правлячої партії, була незначна кількість активних дисидентів. Спочатку осередок українських дисидентів склали «шестидесятники» – нове покоління письменників, поетів, митців, літературознавців з активною громадянською позицією. Пізніше до них приєдналися В. Стус, М. Осадчий, І. та І. Калинці, І. Гель та брати Б. та М. Горині. Особливістю цієї групи було те, що це були люди, що народилися і виховалися в радянську епоху, отримали якісну освіту і мали гарні творчі перспективи. Деякі були переконаними комуністами, походили з різних регіонів України, біли вихідцями із різних соціальних груп.

Перші прояви цього руху мали місце наприкінці 1950 – на поч. 1960-х років, коли у західноукраїнських регіонах було організовано кілька невеликих таємних груп. Виділялася серед них “Українська робітничо-селянська спілка” на чолі з юристом Л. Лук’яненком, що закликала до здійснення законного права України на вихід із Радянського Союзу на основі положень його конституції.

Із другої пол. 1960-х років дисидентський рух активізувався, набрав різноманітних форм і охопив ширші сфери: культуру, освіту, мову, права людини. З’являються колективні листи, підписані представниками інтелігенції до керівництва і республіки, і Радянського Союзу, літературні твори, в яких автори намагалися “розкрити очі” керівництву на помилки у здійснюваній національній політиці, вказати шляхи їх виправлення. Проте влада не сприймала такі зауваги і своєю соціальною, національною, культурною, економічною політикою другої половини 1960–1980-х років сприяла наростанню незадоволення. Додавала серйозного негативу і Чорнобильська трагедія. Посилювалося невдоволення населення глибокою економічною кризою, зростанням дефіциту товарів широкого вжитку і продуктів харчування.

Накопичення негативних соціально-економічних та ідейно-політичних чинників формувало у представників різних соціальних груп негативні оцінки керівництва СРСР, невіру в спроможність московського Центру вирішувати соціальні, культурні, національні проблеми. Дії частини вищого партійно-державного керівництва СРСР, спрямовані на консервацію відносин між Москвою та національними республіками, зрештою і визначили рішення

абсолютної більшості населення всіх регіонів України жити в незалежній державі. Воно й було продемонстроване на Всеукраїнському референдумі про відродження української державності.

Отже, рішення абсолютної більшості населення України підтримати на референдумі 1 грудня 1991 р. ідею відродження незалежності України стало завершенням тривалого і непростого процесу багатовікової боротьби народу за відстоювання своїх національних, релігійних, соціальних, економічних, культурних інтересів.

Література

1. Скоропадський Павло, Спогади. Кінець 1917 грудень 1918 (Київ–Філадельфія, 1995).

Винниченко Володимир, Відродження нації. У 3-х кн. (Київ Відень, 1920. Київ, 1990); Ісаак Мазепа, Україна в огні і бурі революції (1917 1921). (Київ: Темпора, 2003), 1-607; Махно Нестор, Сповідь анархіста (Київ: Книга Роду, 2008); Чикаленко Євген, Щоденник (1907 1919). У 2-х т. (Київ: Темпора, 2004).

2. Солдатенко Валерій, Українська революція. Історичний нарис (Київ: Либідь, 1999).

3. Полюга Любомир, Шляхами спогадів. 1944 1956 (Львів-Київ: Піраміда, 2003), 117 158; Лук’яненко Левко, Вірую в бога і в Україну (Київ: Софія-А, 2007).

4. Лук’яненко Левко, Сповідь у камері смертника (Київ: Преса України, 2006).

5. Дзюба Іван, Інтернаціоналізм чи русифікація? (Київ: Києво-Могилянська академія, 2005).

6. Мороз Валентин, Репортаж із заповідника імені Берії, Чумацький шлях 1 (1992).

**ПЕРЕДВСТУПНИЙ ДОГОВІР МІЖ УКРАЇНСЬКОЮ НАРОДНОЮ
РЕСПУБЛІКОЮ І ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКОЮ НАРОДНОЮ
РЕСПУБЛІКОЮ (м. Фастів, 1 грудня 1918 р.):
ВІДНАЙДЕНІ ДОКУМЕНТИ**

Олег ПАВЛИШИН
Львівський національний
університет імені Івана Франка,
кафедра новітньої історії України імені Михайла Грушевського,
вул. Університетська, 1, 79000, Львів, Україна

Першого грудня українці відзначають ще одну дату пов’язану з історією національного державотворення. У цей день початку зими 1918 р. у містечку Фастів представники Української Народної Республіки (УНР) і Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР) підписали т. зв. Передвступний договір про об’єднання в одну державу.

Злука, урочисто проголошена на Софійському майдані Києва 22 січня 1919 р. мала свою передісторію. Українська Національна Рада (далі – УНРада), як політична репрезентація українців Галичини та Буковини, 19 жовтня 1918 р. ухвалила постанову про утворення української держави на українських етнографічних землях Австро-Угорщини. Вимога частини депутатів не створювати самостійної держави, а приєднатися до існуючої в Українській Державі Наддніпрянщині не була підтримана. Проте розгортання польсько-української війни у Східній Галичині, яке розпочалося після Листопадового чину 1918 р. у Львові, змусило західноукраїнське керівництво включити питання про об’єднання до порядку денного.

10 листопада 1918 р. УНРада, враховуючи настрої українського населення Галичини, за пропозицією Романа Перфецького, доручила новоствореному урядові – Раді Державних Секретарів (далі – РДС) здійснити необхідні заходи для об’єднання всіх українських земель в одну державу. Депутат УНРади Антін Чернецький та Дмитро Вітовський увійшли до складу РДС тільки під умовою реалізації об’єднання з “Великою Україною”.

В Українській Державі саме розпочалося протигетьманське повстання з реальними шансами на успіх. Відтак керівництво ЗУНР було змушене переорієнтуватися на новостворене політичне керівництво – Директорію. Остання, виявляла тоді більше зацікавлення в об’єднанні українських земель, аніж ЗУНР. На думку її голови – Володимира Винниченка, українську державність з внутрішнього та зовнішнього боку могли скріпити два чинники. Перший – це здобуття Києва, що – з огляду на тогочасну присутність там німецьких військ – видавалось В. Винниченкові неможливим. Другим, більш реальнішим заходом він уважав об’єднання УНР і ЗУНР.

Очевидно, соціалістично орієнтований склад Директорії не був надто бажаним партнером для керівництва ЗУНР. Більшість РДС була проти негайної реалізації злуки. Відповідні інструкції отримала урядові делегати ЗУНР – Лонгин Цегельський та Дмитро Левицький, що прямувала на переговори з Директорією. Початок переговорного процесу мав послужити базою для конкретної співпраці та взаємодопомоги й задовільнити соборницькі прагнення основної маси західноукраїнського населення та війська.

Відомо, що делегати ЗУНР зустрілася з Директорією у м. Фастів де й підписали Передвступний договір. Про поїздку галицьких делегатів в Наддніпрянщину, розмови з членами Директорії та обставини підписання договору згадував у своїх спогадах Л. Цегельський. Він стверджував, що особисто підготував проект договору, узгодив його з Д. Левицьким і ознайомив з текстом членів Директорії.

Зміст Передвступного договору тримався в таємниці і був оприлюднений шойно через місяць після його підписання – 3 січня 1919 р. на засіданні доповненого складу УНРади в Станиславові, перед обговоренням ухвали про Злуку УНР і ЗУНР.

Текст договору публікувався в часописі ЗУНР «Нове Життя» (Станиславів), пізніше – в еміграційних виданнях: монографіях Михайла Лозинського, Костя Костіва та о. Ісидора Нагаєвського.

На жаль, текст одного з ключових документів актів об’єднання не поміщений у багатотомному зібранні документів і матеріалів ЗУНР, підготовленому Олександром Карпенком й надрукованому в Івано-Франківську.

Віднайдені нами архівні документи доповнюють наші знання про обставини підписання договору та його оригінальний зміст. Перший документ, який зберігається в Архіві НТШ Варшавської національної бібліотеки – Протокол № 3 перемовин членів Директорії та делегації ЗУНР. У протоколі йдеться, що сторони заслухали текст передвступного договору й постановили його підписати. Зафіксовано також постанову про підтримку пропозиції представників ЗУНР про допомогу їй коштами, збіжжям й налагодження товарообміну між ЗУНР і УНР. Визначено розміри фінансової допомоги та обсяг продовольства й товарів для обміну. Зокрема зафіксовано, про допомогу ЗУНР коштами в розмірі шість мільйонів карбованців і 500 тисяч австрійських корон й 150 000 пудів збіжжя. У плані товарообміну УНР передає ЗУНР 100 000 пудів цукру й 5 вагонів тютюну, а остання дає першій 35 вагонів залізничних мастил, 5 вагонів бензину і 1000 вагонів керосину. Передача товарів мала відбуватись в Підволочиську. Слід відзначити, що рішення про допомогу коштами, продовольством та товарообміну ухвалено до юридичного закріплення об’єднання держав.

Другий документ, який зберігається у Відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені Василя Стефаника є рукописним фрагментом, а фактично – преамбулою договору. Ймовірно, що секретарі, які фіксували

протокол перемовин й текст договору, були різні особи. В одному випадку маємо написання члена Директорії як «Симон Питлюра», в іншому – «Семон Петлюра».

Привертає увагу факт, що протокол і текст договору підписали з боку УНР тільки чотири члени Директорії: Володимир Винниченко, Панас Андрієвський, Симон Петлюра та Федір Швець. Відсутній в обох документах підпис Андрія Макаренка, хоча Л. Цегельський згадував про присутність останнього у Фастові і його участь у перемовинах.

Порівняльний аналіз текстів договору опублікованого М. Лозинським, К. Костівим та І. Нагаєвським, засвідчує, вони піддавалися мовній редакції. Ближчим до оригінального змісту документу є текст договору, який надрукували в часописі «Нове Життя» (Станиславів).

У Передвступному договорі, зокрема йшлося:

1) Західно-Українська Народна Республіка заявляє про непохитний намір перестати існувати як окрема держава, а натомість увійти з усею своєю територією і населенням, як складова частина державної цілості в Українську Народню Республіку.

2) Українська Народна Республіка заявляє про непохитний намір об'єднатись якнайшвидше в найкоротшім часі в одну державу з Західно-Українською Республікою й прийняти всю територію і населення ЗУНР, як складову частину державної цілості в УНР.

3) Уряди обох республік вважають себе зв'язаними цими заявами, й зобов'язаними цю державну злуку якнайшвидше реалізувати, щоб утворили справді одну неподільну державну одиницю.

4) Західно-Українська Народна Республіка з огляду на витворені історичні обставинами, окремими правовими інституціями та культурними і соціальними відмінностями життя на своїй території, застерігає для своєї території і її населення, як майбутній частині неподільної УНР, територіальну автономію, межі якої означить в процесі об'єднання окрема комісія за ратифікацією її рішень компетентними законодавчими і урядовими державними органами обох республік.

5) Сей договір списаний у двох примірниках, як двох окремих оригіналах, по одному для урядів кожної з обох держав, може бути опублікований за згодою обох урядів, тобто – Директорії Української Народної Республіки й Ради Державних Секретарів Західно-Української Народної Республіки.

Публікація матеріалів Передвступного договору не тільки доповнює наші знання про генезу та обставини інтеграції УНР і ЗУНР, але демонструє практику підготовки та оголошення офіційних актів об'єднання. З іншого боку, такі документальні знахідки спонукають нас до подальших архівних пошуків задля віднайдення протоколів перемовин № 1 і № 2, а також оригінальних примірників Передвступного договору підписаного сторонами.

Література

1. Biblioteka Narodowa w Warszawie, archiwum NTSz, XXIV–6. mf nr 87288. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали у 5-ти томах / Керівник роботи і відповідальний редактор Олександр Карпенко. Івано-Франківськ: Лілея–НВ, 2003. Т. 2: Державотворчі й адміністративно-організаційні процеси / Укладачі О. Карпенко, К. Мицан. 712 с.
2. Костів К. Конституційні акти відновленої Української держави 1917–1919 років і їхня політично-державна якість. Торонто, 1964. С. 167–169.
3. Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920. Нью Йорк: Червона Калина, 1970. С. 67.
- Нагаєвський І. Історія Української Держави двадцятого століття. Рим, 1989. С. 444–445.
- Павлишин О. Й. Акти Злуки УНР і ЗУНР // Велика українська енциклопедія. URL: https://vue.gov.ua/Акти_Злуки_УНР_і_ЗУНР.
4. Павлишин О. Мирон Кордуба: між наукою та політикою // Кордуба М. Щоденник 1918–1925. Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2021. С. 9–48.
5. Павлишин О. Об’єднання УНР і ЗУНР: політико-правовий аспект (кінець 1918 р. – перша половина 1919 р.) // Вісник Львівського університету. Серія історична. Львів, 2002. Вип. 37/1. С. 327–349.
6. Павлишин О. Об’єднання Української Народної Республіки і Західно-Української Народної Республіки: обставини та наслідки // Вісник НТШ. Львів, 2019. Весна–літо. Ч. 61. С. 43–49.
7. Передвступний договір // Нове Життя, Станіславів, 1919. 4 січня. Ч. 4. С. 3–4.

НЕЗАЛЕЖНІСТЬ І МАСОВА СВІДОМІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАДЯН: QUO VADIS?

Юрій ПАЧКОВСЬКИЙ, Олег ДЕМКІВ

Львівський національний
університет імені Івана Франка,
кафедра соціології,
вул. Університетська, 1, 79000, Львів, Україна

Проголошення Незалежності є надзвичайно важливою, знаковою подією у розвитку української державності, що визначила орієнтир для цілих поколінь і показала приклад національної єдності. У соціологічному вимірі Незалежність є соціальним феноменом гідним уваги. Якщо за результатами Всеукраїнського референдуму 1991 р. 90,32% громадян висловилося однозначно «За», тоді як наступні 30 років державності виявилися певним випробуванням для української нації. До прикладу, за даними опитування соціологічної групи «Рейтинг», проведеного у серпні 2020 року, 81% опитаних підтримали б проголошення Незалежності України, якби сьогодні перед ними постав такий вибір. 15% мають протилежну думку, ще 4% не змогли відповісти. Варто зазначити, що за даними іншої соціологічної агенції Центр “Соціальний моніторинг”, вияв громадської думки був ще песимістичнішим, а саме тільки 69,4% українців підтримали б проголошення державної Незалежності України на референдумі, якби він відбувався сьогодні (дані за серпень 2021 р.). Окрім того, найбільше тих, хто підтримав би Незалежність України, – на заході країни (88,6%), а найменше – на Донбасі (44,9%). Найбільша кількість тих, хто не підтримав би Незалежність України, – на півдні (25%) і найменша - на заході (4,1%).

Виникає закономірне запитання: чому є такий чималий спад прихильників української Незалежності? У цьому розрізі варто згадати непрості події в сучасній українській історії (дві революції – Помаранчеву 2004 р. і Революцію Гідності 2013-2014 р.), анексію Криму Росією і наявний, незгасаючий російсько-український конфлікт на Сході, а також масований вплив російської пропаганди на українську державність з її запереченням. Тут також можна багато говорити й про тривалий процес суспільної трансформації, конфлікт цінностей тоталітаризму і демократичних цінностей, небажання адаптуватися значної частини старшого покоління до нової політичної ситуації й шалений опір проросійськи налаштованих громадян декларуванню державою Україна входження до європейської спільноти та Північноатлантичного союзу, що записано в конституції. Ці та інші суперечливі процеси нашого часу знаходять своє віддзеркалення у масовій свідомості, яка є складним соціопсихологічним явищем за своєю структурою та рівнями регулювання.

У загальних рисах під масовою свідомістю розуміють сукупність поглядів, уявлень, настроїв, соціальних почуттів, емоцій, що існують у суспільстві. Суб'єктами і творцями масової свідомості є всі члени суспільства, об'єднані багатовекторними соціальними зв'язками в процесі їхньої життєдіяльності. У структурі масової свідомості слід виокремити: громадську думку, ціннісні системи суспільства, настанови та упередження, емоційні настрої, різні стани готовності до певних дій та поведінкових актів. З іншого боку, масова свідомість має власну цілісність (кумулятивність), що не передбачає простого сумування згаданих вище складових. Масова свідомість є неоднорідною за своєю структурою і перебуває під впливом чинників різного ступеня складності від ментальних до регіональних. Характерною рисою масової свідомості є її інертність, для неї потрібен час або зовнішній поштовх (наприклад, військова загроза), щоб подолати стан невизначеності та вагань. Вона є суперечливою, адже поєднує конструктивні і деструктивні елементи, наслідком взаємодії яких є певні контрверсії, конфліктність і полярність суджень в оцінці подій та шляхів їхнього розвитку. У своїх персонально-групових проявах масова свідомість несе відбиток емоційності, яка у поєднанні з раціональним вибором формує «глас» народу, силу і потугу колективної соціальної дії. Масовою свідомістю не варто маніпулювати, бо інакше вона буде маніпулювати вами.

Масова свідомість – це своєрідний колективний соціальний актор на політичній сцені, який має власну логіку дій, свою «душу», набір поведінкових моделей, репертуар ролей. За цією логікою, чи в стані масова свідомість залишатися незмінною? Втім, застиглість та незмінність масової свідомості – це явище небажане за умови, коли це не стосується доленосного, визначального, що буде мати вплив на її подальше існування як ментальної структури. У стосунку до Незалежності української держави кардинальна зміна ставлень у напрямку її заперечення – це шлях, який є вкрай небезпечним, адже порушує той стрижень, що вбирає досвід поколінь, які віддали своє життя за ідеали свободи та демократичні цінності, боролися з тоталітаризмом та меншовартістю.

У сучасних умовах фіксування спаду прихильників Незалежності, на наш погляд, слід розглядати у площині «соціальної деформації» масової свідомості, яка, як «живий організм», проходить неврівноважені стани внутрішньої конфліктності та боротьби між старим і новим, консервативним та інноваційним, добром та злом. Деформації масової свідомості – це й внутрішній супротив щодо власної невпевненості у майбутньому. Це своєрідний шлях подолання сформованих комплексів в історичному поступі, що потребують психотерапевтичного та корегуючого впливу. Часом стресові, кризові ситуації є тим поштовхом, точкою відліку, щоб переосмислити пройдене, «вийти» зі сну і почати діяти у напрямку долання негативно-гальмувальних впливів. Проблеми, викликані соціальною деформацією масової свідомості, це також аксіологічний ментальний вибір, який, з одного боку, є болючим для кожного суспільства, а, з

іншого, є тестом на його стресостійкість та життєздатність. Для кожної соціальної системи цінності – це той чинник, який виконує нормативно-регулюючий вплив на усі її підсистеми, закладає вектор (дороговкази) поступального цивілізаційного розвитку за умови, якщо він спирається на довіру, солідарні відносини у суспільстві, патріотизм та відданість ідеалам, консенсус громадян щодо вузлових питань, важливих для існування державності. Деформації у масовій свідомості українських громадян – це й численні прогалини у недопрацюваннях владних структур, невикоріненість корупції, зокрема у суддівській системі, низький рівень громадянського суспільства та правосвідомості, кумівство, незбалансованість фінансової системи, неефективні управлінські практики на всіх рівнях, відсутність відчуття безпеки.

На наш погляд, у масовій свідомості, не зважаючи на широкий діапазон представленості різних думок, сповідування часом взаємонесумісних цінностей, повинно залишатися непохитне і незмінне «ядро» більшості, яке б кристалізувало каркас і формувало структуру відносин, які б були константою та фундаментом держави. Виносячи за дужки регіональні особливості ставлень українських громадян до Незалежності, сьогодні, згідно результатів соціологічних опитувань, таким ядром вбачається молоде покоління, яке часто характеризують як ровесники Незалежності або покоління Незалежності. Серед цієї вікової групи, а це 18-29 років найбільше тих, хто підтримав би сьогодні незалежність України, а саме 79,2%, а найменше – у віковій категорії 70 і більше років (58,6%). Особливістю цього покоління є відмова від «старих» цінностей тоталітаризму та всеохоплюючого патерналізму. Це покоління, яке не знає ціннісних обмежень «радянського менталітету», яке відкрите до світу, мобільне, не прив'язане до одного місця праці, відкрите до інновацій та саме створює ці інновації. Якщо подивитися на прихильників існування Європейського Союзу як наднаціонального об'єднання, за даними Євробарометру, – це також молоді люди. Тому для української держави є важливим у своїй міжнародній та внутрішній політиці враховувати думку молодих людей, активно залучати до процесів державотворення, створюючи сприятливі умови для їхнього професійного та патріотичного зростання.

Література

1. Пачковський Ю. Ф. Три виміри соціології у сучасному політичному процесі. Соціологічне знання та влада: суперечливі взаємовідносини соціологічних досліджень і політичної практики. Київ: Стилос, 2005. С. 57-62.
2. Покоління Незалежності: цінності та мотивації. Соціологічна група «Рейтинг». URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/pokolenie_nezavisimosti_cennosti_i_motivacii.html (дата звернення: 19.08.2021).
3. Опитування Центру «Соціальний моніторинг» з нагоди 30-річчя незалежності України. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/press-release/762503.html> (дата звернення: 18.08.2021)

ПІДГОТОВКА І ПРОВЕДЕННЯ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО РЕФЕРЕНДУМУ 1991 р. НА ПІДТВЕРДЖЕННЯ АКТА ПРОГОЛОШЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

Ігор ПІДКОВА

Львівський національний
університет імені Івана Франка,
кафедра новітньої історії України імені Михайла Грушевського,
вул. Університетська, 1, 79000, Львів, Україна

Ініціативу затвердити Акт державної незалежності України на Всеукраїнському референдумі озвучив на позачерговій сесії Верховної Ради України 24 серпня 1991 р. лідер опозиційного парламентського об'єднання «Народна Рада» Ігор Юхновський. Неузгоджена із демократичним блоком пропозиція І. Юхновського викликала засудження цієї ідеї частиною опозиційних сил. Неоднозначно сприйняли заклик провести загальнонаціональний референдум і такі загартовані політичні гравці як М. Горинь, В. Чорновіл, В. Яворівський, члени Народної Ради В. Івасюк, С. Пушик, І. Драч та ін. Тогочасний голова НРУ І. Драч вже через роки зізнавався: «Я теж виступав проти проведення референдуму. Я боявся, що народ проголосує не так».

Суспільна дискусія щодо референдуму, як морально-правового опертя незалежності, продовжувалася практично до дня його проведення. Гострі суперечки щодо доцільності проведення опитування розгорнулася на Форумі інтелігенції України «Україна: суверенітет і культура», який відбувся 14-15 вересня 1991 р. у Києві. Аргументуючи свою позицію І. Юхновський перелічив причини, які, на його думку, зумовлювали необхідність проведення референдуму: «1). Слід опертися на народ і сказати «так» незалежній Україні, відмінивши «так» Союзу», сказане на попередньому референдумі; 2). Мати повне міжнародне право на визнання Акта незалежності всім світом; 3). Довести довіру народу до своєї Верховної Ради і його готовність до державної дисципліни».

Велика ж частина політиків (С. Хмара, Л. Лук'яненко та ін.) вважали, що референдум 1 грудня слід негайно скасувати. Зокрема, вони мотивували недоцільність проведення референдуму історико-правовими аспектами, заявляючи, що Україна незалежність не здобуває, а відновлює згідно з ніким не скасованим IV Універсалом УЦР.

Прихильники референдуму як політико-правового опертя проголошеної незалежності мали свої аргументи його доцільності. На їхню думку, проведення референдуму мало: 1. Уневажнити результати Всесоюзного референдуму 17 березня 1991 р., на який постійно покликалися низка політичних сил; 2. Нейтралізувати спекуляції окремих регіональних груп (у східних і південних областях), які стверджували про непідтримку населенням цих регіонів Акта незалежності; 3. Дезавуювати настійливі заяви союзного

Юхновського, Л. Лук'яненка, В. Чорновола. З точки зору утвердження суверенного статусу України, велика кількість демократичних кандидатів на президентство значно розширювала можливість агітаційно-пропагандистської роботи серед населення.

Для координації зусиль владних органів і громадськості почав діяти Центральний громадський штаб із проведення всеукраїнського референдуму. За сприяння штабу було сформовано 647 агітаційні групи загальною чисельністю 19 тис. осіб, які працювали, в основному, на півдні і сході республіки. Члени цих агітаційних груп розповсюдили 30 млн. листівок і понад 1 млн. агітаційних плакатів, які різнопланово висвітлювали переваги державності України.

У структурі штабу діяли групи, які працювали над створенням аудіо-візуальної продукції для підтримки референдуму. Фахівці з Інституту Крібла (США) працювали над виготовленням агітаційних відеороликів, в яких підтримати незалежність закликали відомі діячі науки і культури республіки, зокрема всесвітньвідомий хірург М.Амосова, акторка А.Роговцева та ін.

28 листопада 1991 р. опубліковано парламентське Звернення до громадян тих регіонів, де серед частини населення були сумніви щодо голосування на референдумі. У ньому говорилося: «Сьогодні не підтримати незалежність означає лише одне — підтримати залежність. Але залежність від кого? Де та країна, від якої ми бажаємо бути залежними. Отже, незалежність. Альтернативи – немає».

Для забезпечення гарантій національним меншинам 1 листопада 1991 р. парламент ухвалив Декларацію прав національностей України. Суспільну значимість документу для міжнаціонального миру зазначив Д.Павличко: «Я знаю, що за обговоренням цієї Декларації стежить український народ і багато неукраїнців, в серцях яких прокотилася хвиля занепокоєння і розтривоженості від лозунгів, які пролунали на деяких мітингах: «Україна для українців!». Ми чітко і ясно в цій Декларації сьогодні сказали: «Ні – тоталітарній більшовицькій національній політиці!» і так само «Ні – українській націонал-шовіністській політиці!». 16–17 листопада 1991 р. в Одесі було скликано Всеукраїнський міжнаціональний конгрес.

Агітаційно-просвітницька діяльність дала плоди й опитування громадської думки свідчили про стійку тенденцію зростання числа прихильників незалежності. Так, на півдні країни у листопаді 1991 р. кількість притивників незалежності скоротилася у 3(!) рази, а на сході – у 2,5 рази, й тепер за підтвердження Акта були готові віддати свої голоси 69% респондентів на Півдні, 74% – у Сході, 64% – на Харківщині й Сумщині.

Попри позитивні зміни у політичних орієнтаціях виборців політики все ж висловлювали певні побоювання щодо якісних результатів референдуму, що у свою чергу, могло давати підстави для подальших політичних спекуляцій. У своїх прогнозах щодо результатів референдуму певні побоювання висловлював

зокрема В.Чорновіл: «Загальна цифра буде нерівною. Будуть окремі регіони, де ми можемо програти».

Результати Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р. спростували всі прогнози й перевершили всі, навіть найсміливіші, очікування. За повідомлення ЦВК 90,32% українців залишили «Так» у референдному бюлетні. Не підтримали Акт всього 7,58% виборців, які взяли участь у голосуванні.

Висновки:

1. Результат і висока участь громадян України у референдумі не залашали простору для маніпуляцій результатами референдуму. І якщо, постанову ВР можна було відмінити, то результати референдуму вже не можна була скасувати.

2. Підтвердження Акта незалежності засвідчило найвищу ступінь суспільної консолідації навколо ідеї державності України.

3. Результати референдуму, одного боку, продемонстрували, що незалежність була не суто національною ідеєю етнічних українців, а усвідомленим вибором переважної більшості представників усіх етнічних груп України, з іншого, на тривалий час «запрограмували» безконфліктний розвиток подій у кризовому суспільстві, виступили каталізатором державотворчих процесів.

4. Україна стала однією з небагатьох пострадянських республік, які провели референдум на підтвердження законодавчих актів про набуття ними статусу суверенних держав, чим заклала основи референдної демократії як безпосереднього механізму реалізації народного суверенітету.

5. Результати народного волевиявлення засвідчили надзвичайно високий ступінь довіри до української державності, але одночасно констатував високі суспільні очікування (можливо завищені) від новоствореної держави.

Отже, якщо, Акт незалежності України став «політичним Рубіконом», який запустив дезінтеграційні процеси на терені СРСР, то 1 грудня можна вважати своєрідною «точкою неповернення», після якої Радянський Союз фактично перестав існувати.

Література

1. Драч І.: «Зізнаюся, спершу я не підтримував ідею референдуму», Україна молода, 1 грудня 2006, С. 4.
2. Логвиненко О. «З мандатом на незалежність. Нотатки з Форуму», «Літературна Україна», № 39 (4448), 26 вересня 1991, С. 2.
3. «Комюніке про переговори між делегаціями Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки і України за участю делегації Верховної Ради СРСР», «Голос Укаріни», 30 серпня 1991, № 168, С. 2.
4. «Олена Боннер застерігає», «Вечірній Київ», 29 серпня 1991, № 166 (14281), С. 1.

5. «Залишилося «поза кадром». Інтерв'ю з Повноважним представником України в РРФСР В.Крижанівським, *Голос України*, № 228, 26 листопада 1991, С. 7.
6. Див. О.Солженіцин «Как нам обустроить Россию».
7. Чорновіл В. «Антиукраїнські потуги Москви», «Народна газета», листопад 1991 р., № 14(22), С. 2.
8. Архів УРП, Спр. 52, Арк. 9. Листівка Прес-центра Соціалістичної партії України «Внимание! Референдум!»
9. «Всеукраїнський форум інтелігенції», «Літературна Україна», № 33 (4442), 15 серпня 1991, С. 1.
10. Постанова Президії Верховної Ради України «Склад Тимчасової комісії з питань всеукраїнського референдуму», *Відомості Верховної Ради України*, № 48, 26 листопада 1991, Ст. 675, С. 1391.

**КЕРІВНИЦТВО РРФСР І СОЮЗНИЙ ЦЕНТР У БОРОТЬБИ
ЗА ПОВНОВАЖЕННЯ (червень–грудень 1990 р.)**

Тамара *ПОЛЕЩУК*
Львівський національний
університет імені Івана Франка,
кафедра історії країн Центрально-Східної Європи
вул. Університетська, 1, 79000, Львів, Україна

Упродовж трьох десятиліть опубліковано сотні книг й тисячі статей у пошуках відповіді на питання про причини, зміст, логіку й парадокси розпаду Радянського Союзу у грудні 1991 р. Значна частина дослідників стверджує, що політичне протистояння керівництва РРФСР (особливо після ухвалення Декларації про суверенітет республіки) та союзного Центру стало однією з головних рушійних сил дезінтеграційних процесів у Союзі, підштовхнувши й інші союзні республіки до незалежності.

Декларація «Про державний суверенітет Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки» ухвалена 12 червня 1990 р. на I З'їзді народних депутатів РРФСР. Суверенітет республіки Декларація визначала як «повноту влади РРФСР при вирішенні всіх питань державного і суспільного життя, за винятком тих, які нею добровільно передаються у введення Союзу РСР», а також “виняткове право народу на володіння, використання і розпорядження національним багатством Росії». Декларація проголосила, що «дія актів Союзу РСР, які вступають у суперечність із суверенними правами РРФСР, призупиняється Республікою на своїй території». Документ підтверджував необхідність суттєвого розширення прав автономних республік, автономних областей, автономних округів, країв і областей РФ; наголошував на праві вільного виходу Федерації із СРСР; заявляв про намір «створити демократичну правову державу в складі оновленого Союзу РСР».

Основні положення Декларації були розгорнуті й закріплені в законах РРФСР, постановях З'їзду народних депутатів і Верховної Ради. Першим актом, що реалізував принципи Декларації в організаційно-правові заходи, стала постанова I З'їзду народних депутатів «Про розмежування функцій управління організаціями на території РРФСР (Основа нового Союзного договору)», ухвалена 22 червня 1990 р. Постанова доручала Верховній Раді й Конституційній комісії парламенту напрацювати основні засади нового Союзного договору відповідно до принципів, викладених у даній постанові. Передбачалося вивести з-під контролю СРСР Раду Міністрів Росії, МВС, а також організувати два банки – Державний банк і Зовнішньоекономічний банк Росії. Раді Міністрів було доручено упродовж місяця розробити і представити Верховній Раді пропозиції щодо структури управління галузями союзного підпорядкування, термінах їх переходу в систему народного господарства республіки. Очевидно, що це була швидше декларація намірів, ніж реальні кроки по шляху реалізації суверенітету республіки.

Між тим досить швидко ухвалено закони, які стосувалися розмежувань повноважень між Центром і республікою у галузі економіки та фінансів. У законі «Про власність на території РРФСР» від 14 липня 1990 р. стверджувалося, що право власності на природні багатства (землю, надра, води, ліси тощо) та основні виробничі фонди регулюється законами РРФСР і автономних республік. Союзні органи влади допускалися до управління об'єктами власності на умовах, встановлених законами республіки і Союзним договором: «можуть надаватися в користування на основі законів РРФСР і Союзного договору». Постанова Президії Верховної Ради РРФСР від 9 серпня 1990 р. «Про захист економічної основи суверенітету РРФСР» визнавала нечинними всі зовнішньоекономічні та союзно-республіканські угоди з продажу алмазів, золота, платини, дорогоцінного каміння, срібла, нафти, вугілля, газу, урану, рідкісних, кольорових і чорних металів, лісоматеріалів, хутра, зерна, підписані після ухвалення Декларації про державний суверенітет. У постанові наголошувалося, що Росія не несе відповідальності за кредити, договори та угоди, укладені без погодження з відповідними російськими органами. Президент СРСР натомість підписав 23 серпня 1990 р. указ, за яким постанова визнавалася такою, що не має юридичної сили; зазначалося, що розмежування повноважень і власності Союзу та республік може здійснюватися лише на основі нового Союзного договору.

Перші економічні заходи російської влади на шляху реалізації основних положень Декларації про суверенітет здійснювалися на фоні підготовки союзної програми переходу до ринкової економіки. Боротьба навколо програми стала конфронтаційною 30–31 серпня 1990 р., на спільному засіданні Президентської Ради і Ради Федерації СРСР під головуванням М. Горбачова. На нараді були присутні понад 200 осіб: міністри, керівники республік, народні депутати, радники. Обговорювали дві програми переходу до ринку: Ради Міністрів СРСР, напрацьовану під керівництвом прем'єр міністра М. Рижкова, і «500 днів», підготовлену групою економістів С. Шаталіна – Г. Явлінського. М. Рижков наполягав на поміркованому варіанті ринкових реформ і пропонував розпочати його з 1 січня 1991 р., з централізованого та планомірного перегляду оптових і роздрібних цін. С. Шаталін обґрунтовував переваги програми «500 днів» і пропонував розпочати її реалізацію як загальносоюзної програми з 1 жовтня 1990 р. заходами фінансової стабілізації, а потім – лібералізації цін. Голова Верховної Ради Росії Б. Єльцин закликав до здійснення програми «500 днів» у масштабах всього Радянського Союзу. Окрім того, російська делегація вимагала відставки союзного уряду. Президент СРСР М. Горбачов був категорично проти таких пропозицій. Згодом він так пояснить основну причину своєї позиції на цьому засіданні: в програмі Шаталіна-Явлінського говорилося «не про єдину союзну державу, а про економічний союз...». М. Горбачов наполіг на створенні компромісного варіанту, запропонувавши об'єднати дві програми в єдину програму президента СРСР. Домовилися також, що буде відтерміновано подання програм

до Верховних Рад Союзу та РРФСР. Це завдання президент доручив академіку А. Аганбегяну. Однак керівництво Росії вирішило по-іншому. З ініціативи Б. Єльцина Верховна Рада республіки розпочала розгляд програми «500 днів», схваливши її загалом 11 вересня 1990 р.

У своєму виступі на сесії Верховної Ради РРФСР 16 жовтня 1990 р. Б. Єльцин розкритикував М. Горбачова за нерішучість та оголосив, що Росія буде самостійно реалізувати програму «500 днів». У зв'язку із заявою Єльцина Горбачов 17 жовтня терміново скликав Президентську раду. Виступи членів Президентської ради були досить жорсткими. Голова Верховної Ради СРСР А. Лукьянов заявив, що Єльцин «тримає курс на розвал Союзу», а прем'єр міністр М. Рижков переконував, що «Єльцин рветься до влади... Ніякої угоди з Єльциним бути не може».

Ухвалення «компромісного варіанту» програми переходу до ринку, з яким не погодилося російське керівництво, означало розпад тимчасового союзу М. Горбачова і Б. Єльцина, що зумовило посилення «війни законів» між союзним Центром і Російською Федерацією. Так, 24 жовтня 1990 р. було ухвалено закон СРСР «Про забезпечення дії законів та інших актів законодавства Союзу РСР», який встановлював пріоритет союзного законодавства над республіканським. Того ж дня Верховна Рада Росії ухвалила рішення про верховенство російських законів над союзними – закон «Про дію актів органів Союзу РСР на території РРФСР». Документ передбачав, що рішення вищих органів державної влади СРСР, укази та інші акти президента СРСР набувають чинності лише після їх ратифікації Верховною Радою РРФСР. А 31 жовтня 1990 р. Верховна Рада Росії ухвалила закон «Про забезпечення економічної основи суверенітету РРФСР». За цим законом порядок і умови володіння, використання і розпорядження природними ресурсами і культурними цінностями, які знаходяться на території республіки, регулюються законодавством РРФСР і республік, які входять до її складу. Водночас Верховна Рада ухвалила рішення про початок реалізації з 1 листопада власної програми переходу до ринку, тобто програми «500 днів». Проте головні розробники програми (С. Шаталін, М. Петраков, Г. Явлінський) засумнівалися в її реалізації. За три дні після її офіційного ухвалення вони заявили про те, що програма «500 днів» не зможе бути втілена в життя в такому вигляді, в якому вона представлена Президенту СРСР, Голові Верховної Ради РРФСР і схвалена парламентом республіки. Першим із авторів цієї програми в її нереалістичності засумнівався Г. Явлінський, про що він написав ще 16 жовтня 1990 р. в листі російським депутатам. Того ж дня він залишив посаду заступника голови Ради Міністрів РРФСР і керівника Державної комісії з економічної реформи.

Переможним підсумком попередніх місяців у протистоянні республіки із союзним Центром стало ухвалення російським парламентом 15 грудня 1990 р. закону про зміни та доповнення до Конституції РРФСР. Зокрема, стаття 76 Конституції тепер звучала таким чином: «Закони та інші акти Союзу РСР, укази

та інші акти Президента СРСР, ухвалені в межах повноважень, переданих Союзу СРСР, РРФСР, діють на території РРФСР безпосередньо. Дія актів Союзу РСР на території РРФСР, які обмежують суверенні права РРФСР, призупиняється РРФСР».

Тим часом назріла проблема, викликана підготовкою нового Союзного договору, концепцію якого наприкінці грудня 1990 р. затвердили на IV З'їзді народних депутатів СРСР. Тому, з початком 1991 р. у політичному протистоянні між Центром і російським керівництвом постануть питання, пов'язані з дискусією навколо засад і принципів нового Союзу. Загострення соціально-економічної кризи, боротьба Б. Єльцина та його соратників за утвердження і розширення повноважень суверенітету республіки, підтримка Росією незалежницьких прагнень інших союзних республік, особливо балтійських, особистісне протистояння між М. Горбачовим і Б. Єльциним – ці та низка інших чинників звужуватимуть поле для діалогу і пошуку компромісів, спрямованих на оновлення СРСР. Так званий «путч» у серпні 1991 р. пришвидшить остаточний розпад єдиної союзної держави.

Література

1. Архив Президентского Центра Б. Н. Ельцина // <https://yeltsin.ru/archive/> , ф. 6, оп. 1, д. 10, 12, 18, 19.
2. В Политбюро ЦК КПСС... По записям Анатолия Черняева, Вадима Медведева, Георгия Шахназарова (1985–1991): Сост. А. Черняев. Москва: Альпина Бизнес Букс, 2006.
3. Горбачев М. С. Жизнь и реформы: В 2-х книгах. Кн. 1. Москва, Новости, 1995.
4. Миронов Б. Н. Дезинтеграция СССР в историографии: развал или распад // Вестник Санкт-Петербургского университета. История. 2021. Т. 66. Вып. 1. С. 132–147.
5. Плохий С. Остання імперія. Занепад і крах Радянського Союзу: Пер. з англ. Харків: КБ «Клуб сімейного дозвілля», 2019.
6. Сборник законодательных актов РСФСР о государственном суверенитете, союзном договоре и референдуме. Москва: Советская Россия, 1991.

ВІДРОДЖЕННЯ СТАЛІНІЗМУ В СУЧАСНІЙ РОСІЇ, ЧИ ДОБРЕ, ЩО МИ НЕ ТАМ

Алла СЕРЕДЯК
Львівський національний
університет імені Івана Франка,
кафедра історичного краєзнавства,
вул. Університетська, 1, 79000, Львів, Україна

Події, що відбуваються в сусідній державі, як в часи проголошення незалежності України, так і нині мають великий вплив на ситуацію в нашій державі. Українське суспільство небезпідставно непокоять рецидиви сталінізму, які метастазами проростають у сучасній Російській Федерації, керівництво якої (в особі її президента) заявило, що найбільшою трагедією ХХ ст. є не Голодомор 1932–1933 років, не Великий Терор 1937–1938 років, і навіть не дві Світові війни, а розвал СРСР, крапку на існуванні якого поставив саме Всеукраїнський референдум 1991 р.

11 листопада 2021 р. стало відомо, що Генеральна прокуратура Російської Федерації подала до Верховного Суду адміністративний позов про ліквідацію Міжнародного історико-просвітницького товариства «Міжнародний Меморіал», а прокурор міста Москви аналогічний адміністративний позов до Московського міського суду. Російські правозахисники вважають, що думка прокуратури Москви буде для судді М. Казакова, визначальною.

«Міжнародний Меморіал» досліджує історію політичних репресій у СРСР та сучасній Росії, а також сприяє моральній та правовій реабілітації жертв репресій. Саме «Міжнародний Меморіал» – головний засновник багаторічних громадянських ініціатив на згадку про постраждалих, таких як «Повернення імен», «Остання адреса» та екскурсії «Топографія терору»¹.

Як же відреагувало російське суспільство на черговий замах влади на правозахисну організацію? Виникла суспільна дискусія про те, що ж в практичному плані громадянське суспільство може протиставити нападкам на організованих захисників своєї історії, пам'яті, сутності, прав і свобод громадян у реальності відкритих політичних репресій з боку Російської держави. Некомерційні громадські організації «Меморіал», ґрунтом для яких були ідеї та праця відомого російського правозахисника та громадського діяча Андрія Сахарова, є ключовими у сучасній російській правозахисній спільноті та російському суспільстві загалом. Їх ліквідація спричинить закриття найважливіших історико-просвітницьких та правозахисних проектів, які допомагають людям, що постраждали від переслідувань державою з політичних мотивів. Водночас, ліквідація юридичних осіб та організаційних структур якщо не знищить, то істотно обмежить легальну діяльність істориків, журналістів і правозахисників, що сприяють розвитку громадянського суспільства, працюють

для захисту прав, свобод, історичної пам'яті та законних інтересів простих громадян, які мають сміливість вступати у протиріччя з інтересами нинішніх можновладців Російської Федерації.

Конгрес інтелігенції Російської Федерації «Проти війни, проти самоізоляції Росії, проти реставрації тоталітаризму» виступив із достатньо сміливою заявою: «На наших очах і за нашою участю розгортається остання сутичка за Національну Історію та пам'ять поколінь. Знову влада, наслідуючи традиції катів та вертухаїв, намагається вичистити правду з пострадянських підручників історії. Наша країна була і залишається розділеною, розколотою на дві частини: мільйони тих, чий сім'ї постраждали від репресій, виселення цілих груп людей, іноді й цілих народів, і незрівнянною меншістю «старої гвардії» та їхніх послідовників, які продовжують садити, катувати та охороняти. Саме у їхніх руках влада, саме вони сьогодні керують нашою країною. Рани, які не встигли затягнутися за 30 пострадянських років, знову кровоточать, і в табори йдуть нові покоління політичних та «випадкових» арештантів. А країною, як і раніше, керують люди з портретами Дзержинського в кабінетах. Світ у багатьох відношеннях змінюється, але, на жаль, нашою країною, як і 1937 року, керують люди, котрі сидять під портретами злочинців». Не залишилася осторонь і російська історична спільнота: «У нас, як у професійних істориків, викликає дуже велику тривогу загроза закриття «Міжнародного Меморіалу». Ми працюємо в різних сферах, у нас різні інтереси та спеціалізації, але ми єдині в одному – у визнанні гігантського значення дослідницької та просвітницької діяльності «Меморіалу» для історичної науки та суспільства. Якими б міркуваннями не керувалася Генпрокуратура, можлива ліквідація «Меморіалу» може стати справді вододілом, що позначає прірву між законом, його правозастосуванням та принципами честі та моралі, між конструкціями державної політики пам'яті та тією величезною історичною пам'яттю, яка є в суспільстві, над вивченням, збереженням і трансляцією якої понад три десятиліття працюють меморіальці у Москві і в регіонах».

На захист «Меморіалу» виступили представник Верховного комісара ООН з прав людини Ліз Троссел, Комісар Ради Європи з прав людини Дуня Миятович, Веховний голова Євросоюзу з іноземних справ та політики безпеки Жозеп Боррель, Генеральний секретар Ради Європи Марія Пейчинович-Бурич, лавреати Нобелівської премії миру Михайло Горбачов і Дмитро Муратов.

Федеральна служба безпеки РФ (ФСБ) сьогодні не приховує, а часто наголошує, що веде свою столітню історію та зберігає наступність з організаціями ВЧК-НКВС-КДБ. Російські правозахисники розуміють, що ліквідація товариства «Меморіал» схвалена найвищою владою, яку уособлює та здійснює президент їхньої держави, який в 2017 р., у Москві на відкритті пам'ятника жертвам політичних переслідувань – «Стіни Скорботи» говорив гарні слова про те, що страшне минуле не можна викреслити з національної пам'яті і виправдати жодними так званими благами народу»².

Дволикість російської влади, схоже, не розуміє суспільство. Спотворення історії дає свої результати: Якщо в травні 2010 року 25% російських громадян підтримували ідею встановлення пам’ятника Сталіну, то в травні 2021 р. вже майже половина – 48%. Найприхильніше до цієї ідеї ставляться люди старшого покоління (у групі понад 55 років – 52%) і респонденти 18–24 роки (серед них – 50%), найгірше – росіяни 25–39 років (45%). Серед респондентів з вищою освітою – 44% готові бачити пам’ятник Сталіну в їхньому населеному пункті³. Соціологи «Левада-центру» підкреслюють, що переоцінка особи Сталіна відбулася насамперед за рахунок зміни настоїв молоді. На жаль, чим більше часу минає від смерті диктатора, тим більше міф панує над свідомістю суспільства. Очевидно для цього міфу є не тільки політична воля керівництва, а й поживний ґрунт. Годі уявити, але шанувальники Сталіна в російському православному середовищі склали йому тропар (молитовний спів). То ж не дивно (однак страшно), що в той час як Генпрокуратура РФ вимагала ліквідувати «Меморіал» (визнаний у РФ некомерційною організацією – іноземним агентом), у м. Нелідові Тверської області встановили та урочисто відкрили чергове погруддя Сталіну. І якщо перша подія сколихнула громадськість, то друга вже стала звичною справою – за останні роки таких бюстів встановлювали не менше десяти. Однак, у появі нової пам’ятки в Нелідові є і нові прикмети часу: його встановлення підтримала більшість мешканців міста, а на відкритті були присутні настоятель місцевої церкви та члени Тверського клубу жертв політичних репресій «Гідність», що складається з дітей репресованих батьків.

Російський письменник Олександр Нежный сказав, що «Меморіал» можливо, найкраще, що з’явилося в Росії за останні три десятиліття: «У наш цинічний час; у нашій країні, яка, немов лісове болото, затягнута ряскою байдужості; у нашій державі тортур і беззаконня – голос «Меморіалу», який закликає пам’ятати про жертви державного терору, але при цьому не забувати і катів: і тих, хто наказував, і тих, хто виконував, дедалі більше різав слух кремлівським і навколоремлівським панам. Бо надто сильна в них ностальгія за Батьківщиною голодомору та Батьківщиною концентраційних таборів».

Російська дійсність сьогодні є передднем сталінізму ХХІ століття. Зникнення «Меморіалу» у Росії стане ознакою глибокого морального падіння та остаточним відривом росіян від цивілізації ХХІ століття. І, звичайно, це буде проблемою і для України, яка в кінці 1991 р. зуміла вирватися з імперських тенет.

Література

1. Что такое «Мемориал»? // <https://memorial.ovdinfo.org/#intro>.
2. «Конгресс интеллигенции» выступил с заявлением в защиту «Мемориала» // <https://philologist.livejournal.com/12178984.html>. Також: https://echo.msk.ru/blog/novaya_gazeta/2936328-echo/.

3. Заявление российских историков о недопустимости ликвидации «Международного Мемориала». 20.11.2021. // <https://volistob.ru/statements/zaavlenie-rossiyskih-istorikov-o-nedopustimosti-likvidacii-mezhdunarodnogo-memoriala>.

4. Монумент «Стена скорби» // <https://gmig.ru/projects/monument-stena-skorbi/>

5. «Левада»: почти половина россиян поддерживает идею установить памятник Сталину // <https://novayagazeta.ru/articles/2021/08/04/levada-pochti-polovina-rossiian-podderzhivaet-ideiu-ustanovit-pamiatnik-stalinu-news>.

6. Падение Берлина. Александр Нежный – о любви к Сталину // <https://www.svoboda.org/a/padenie-berlina-aleksandr-nezhnyy-o-lyubvi-k-stalinu/31386836.html>.

7. Згідно опитування соціологічної групи «Рейтинг» 44% українців вважають, що в організації Голодомору винний особисто Сталін. Лише 3% зазначили, що у Голодоморі винні українські селяни (куркулі), які відмовлялися добровільно віддавати врожай. // <https://www.pravda.com.ua/news/2021/11/27/7315459/>

8. Позор России. Александр Нежный – о власти и «Мемориале» \\ <https://www.svoboda.org/a/pozor-rossii-aleksandr-nezhnyy-o-vlasti-i-memoriale/31569547.html>

НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ КРИЗЬ ПРИЗМУ ПРОТОКОЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ АСАМБЛЕЇ ФРАНЦІЇ

Богдана СИПКО
Львівський національний
університет імені Івана Франка,
кафедра нової та новітньої
історії зарубіжних країн,
вул. Університетська, 1, 79000, Львів, Україна

Розпад Радянського Союзу та проголошення низки незалежних держав похитнули усталений геополітичний баланс. Поява у центрі Європи незалежної України, яка володіла значними людськими та сировинними ресурсами, потужним ядерним арсеналом і рубіжним розташуванням між Заходом і Російською Федерацією, викликала зацікавлення, а подекуди й острах світового політикуму. Не залишилась осторонь і Французька Республіка.

Українські дослідники багато уваги приділяли історії українсько-французьких відносин, але акцент робили на 1917–1923 рр. Що ж до вивчення українсько-французьких відносин після прийняття Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р., відзначимо колективне дослідження «Україна і Франція: нариси багатовікової історії відносин», сьомий розділ якого присвячений періоду незалежності України. У 2011 р. дисертаційне дослідження на тему «Україно-французькі міждержавні відносини: основні етапи, напрями та проблеми (1991–2010 рр.)» захистила Є. Донченко. Окремі аспекти українсько-французьких відносин 1990-х роках вивчали Р. Серов і О. Дурман. Але поза увагою дослідників залишалися протоколи засідань Національної Асамблеї, повнотекстові версії яких публікував офіційний друкований орган Республіки – *Journal officiel*.

На початок процесу суверенізації України Президентом Франції був соціаліст Ф. Міттеран (1981–1995), більшість портфельів у IX легіслатурі (1988–1993) теж належала «лівим». Французькі депутати не надто цікавилися, ані Декларацією про державний суверенітет України, ані Актом проголошення незалежності України. Питання поступового розпаду Радянського Союзу розглядали в контексті нових можливостей і ризиків для Республіки. Поведінку великої тоталітарної держави вже навчилися прогнозувати та співіснувати із її викликами, а от проголошення нових держав асоціювалося з невідомістю. Окремо звернули увагу на нашу державу: «*Не потрібно недооцінювати сучасну політику України, яка на шляху до суверенітету, і яка може перейти до незалежності внаслідок майбутнього грудневого референдуму*». Тому в Парижі прискіпливо стежили саме за референдумом 1 грудня 1991 р.

Головним предметом занепокоєння до 1996 р. була атомна проблема, зокрема можливість «розповзання» ядерної зброї пострадянськими республіками та загрозливий стан атомних електростанцій. Саме в цьому контексті найчастіше

піднімали українське питання. 13 листопада 1991 р. Президент Оборонної комісії, соціаліст Ж.-М. Бушерон звернув увагу, що окрім Франції та Великої Британії на європейському континенті було ще три ядерні потуги – Росію, Україну та Білорусь. Він припускав, що нові республіки не погодяться замінити радянську гегемонію новою російською. Політик піднімав питання, чи повинен Захід стати гарантом безпеки у Центральній і Східній Європі, і які інструменти в цьому процесі можна використовувати. Соціаліст Г.-М. Шово посилював напруження репліками, що в Україні більше ядерних боєголовок, аніж у Франції, його підтримував «правий» Даніель Колін, який передрікав, що ніхто й ніщо не зупинить розповзання ядерної зброї територіями України, Казахстану та Білорусі. Присутній на засіданні міністр оборони П. Жокс намагався заспокоїти депутатів, апелюючи до того, що українська сторона відповідально ставитиметься до контролю за ядерною зброєю, і, ймовірно, погодиться від неї відмовитися.

Референдум 1 грудня 1991 р. приніс очікувані французами результати. І 12 грудня 1991 р. Національна Асамблея повернулася до обговорення українського питання. Доповідачі комісії закордонних справ констатували остаточний розпад СРСР та появу СНД. Помітна двоїста позиція французької сторони щодо цих процесів. Хоча вони схвалювали обіцянку СНД гарантувати мир і міжнародну безпеку, але закликали не поспішати з ратифікацією будь-яких договорів. Відмова пострадянських республік від ядерної зброї була надзвичайно бажаною для Франції, але депутати розуміли, що такий крок суперечить інтересам цих держав. Вичікувальна позиція щодо України буде характерна для Національної Асамблеї тривалий час. І хоча 27 грудня 1991 р. Франція визнала незалежність України, а 16 червня 1992 р. у Парижі Л. Кравчук і Ф. Міттеран підписали Договір про взаєморозуміння та співробітництво між Україною і Французькою Республікою, французькі депутати відклали його ратифікацію до 1996 р.

«Мирний» атом також був у центрі уваги Національної Асамблеї. Скориставшись присутністю на засіданні 30 квітня 1992 р. міністра доквілля С. Руаяль, комуніст Ж.-П. Брар перевів розмову на проблему функціонування ЧАЕС. Схвально оцінив прагнення України закрити цей атомний об'єкт, але висловив сумнів, що така «проблемна країна» має на це достатньо коштів. Але оскільки ЧАЕС – це загроза світу, то Франція має надати необхідну технічну та матеріальну допомогу.

Врешті Україна обрала бажану для Європейського Союзу модель відмови від ядерної зброї та впорядкування діючих АЕС. Виступаючи 6 травня 1992 р. у Бурбонському палаці, міністр промисловості та зовнішньої торгівлі Д. Строс-Кан підкреслив, що Франція активно співпрацює з ФРН у контексті налагодження стану АЕС на пострадянському просторі. Те, що 19 червня депутати обговорювали темпи ядерного озброєння України, а не підписаного напередодні Л. Кравчуком і Ф. Міттераном Договору, свідчить про пріоритетність для них

саме французьких безпекових інтересів. Верховна рада ратифікувала Договір вже 17 вересня 1992 р., сподіваючись, що Національна Асамблея невдовзі наслідує її приклад.

У квітні 1993 р. розпочала роботу X легіслатура (2 квітня 1993 – 21 квітня 1997) у якій більшість належала вже «правим». Але підходи до українського питання не змінилися. 26 вересня 1995 р. ПАРС ухвалила позитивний висновок щодо заявки України на вступ до Ради Європи, що посприяло потеплінню французької політики. 26 жовтня 1995 р. Сенат нарешті розглядав законопроект про ратифікацію Договору. Сенатор-голіст І. Гена тривале утримання Франції від ратифікації пояснив тим, що щойно 5 грудня 1994 р. Україна підписала Будапештський меморандум і приєдналася до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, що було принциповою вимогою Республіки. Проблемними для Києва сенатор вважав відмінності між західним і східним регіонами України, що, на його думку, могло вилитися у федералізацію. Наступним клопотом української влади названо проблемні стосунки з Росією, насамперед у контексті поділу озброєння, ядерного питання та газової залежності. Паралельно з цим відзначені й позитивні тенденції. Зокрема, ще 1992 р. розпочалася українсько-французька військова співпраця у трьох сферах – морське співробітництво, операційна співпраця та підготовка кадрів. Сенатори схвалили звіт І. Гена та прийняли законопроект про ратифікацію Договору.

Наступним етапом у процедурі ратифікації Договору було голосування в Національній Асамблеї. 14 лютого 1996 р. це питання з’явилося десятим пунктом порядку денного. Держсекретар із питань Франкофонії М. Сюдр підкреслила, що ратифікація Договору переслідує два основні завдання: *по-перше*, створити сприятливі умови для розвитку двосторонніх відносин, і, *по-друге*, вписати ці взаємини у європейську перспективу. Держсекретар перелічила останні українські здобутки, зокрема, вступ 9 листопада 1995 р. до Ради Європи, зобов’язання глибоких економічних реформ, відповідно до побажань міжнародних фінансових інституцій, підготовка нової Конституції, стабілізація ситуації в Криму, розвиток відносин із сусідами. Новий імпульс українсько-французьким відносинам дало приєднання Києва до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. Тому Франція має допомогти Україні у переході до ринкової економіки, а також розширювати свої культурні впливи через мережу Французьких Альянсів. З огляду на наведені аргументи, Національна Асамблея таки ратифікувала Договір про взаєморозуміння та співробітництво між Україною і Французькою Республікою.

Отже, процес офіційного визнання України Францією, який розпочався 27 грудня 1991 р. увінчався 14 лютого 1996 р. ратифікацією Національною Асамблеєю Франції Договору про взаєморозуміння та співробітництво. Проаналізовані протоколи засідань Національної Асамблеї засвідчують, що питання України не було для Республіки пріоритетним, його обговорювали виключно в контексті французьких інтересів: питання ядерної безпеки, буферна

зона між Росією та Заходом, потенційні ринки збуту для французької продукції, а також країна з великим населенням, яку можна залучити у французьку сферу впливу. Тривале зволікання із ратифікацією Договору пояснюється вичікуванням, коли Україна стане «безпечним» і «надійним» співрозмовником.

Література

1. Архів легіслатур П'ятої Республіки, доступ отримано 30 листопада 2021, <https://archives.assemblee-nationale.fr>
2. Донченко, Євгенія «Україна у східноєвропейській політиці Франції (1991–2009)» Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки, 19 (2010): 277–284.
3. Дурман, Олена. «Розвиток зовнішньої політики та становлення зовнішньополітичних структур України: історичний аспект», Держава та регіони, № 68 (2019): 22–29.
4. Зленко, Анатолій та ін. Україна і Франція: нариси багатовікової історії відносин. Львів: Світло й Тінь, 2001. 224.
5. Серов, Роман. «Українсько-французькі відносини: політологічний вимір в історичній ретроспективі», Політикус, № 51 (2018): 15–25.
6. Договір про взаєморозуміння та співробітництво між Україною і Французькою Республікою, доступ отримано 3 квітня 2021, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/250_344#Text
7. «Compte rendu intégral. 3e séance du mercredi 13 novembre 1991», JORF, № 93 (1991): 5922.
8. Rapport № 47 de M. Yves Guéna, fait au nom de la Commission des affaires étrangères. (Sénat: 1995), 5–6.

**ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРОВЕДЕННЯ РЕФЕРЕНДУМУ 1 ГРУДНЯ
1991 р. НА ПІДТВЕРДЖЕННЯ АКТА ПРОГОЛОШЕННЯ
НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ**

Ганна СІРОМСЬКА
кафедра соціально-поведінкових,
гуманітарних наук та економічної безпеки,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вул. Городоцька, 26, 79000, Львів, Україна

Референдум – це форма прямої демократії, спосіб здійснення влади народом, суть якого полягає у прийнятті громадянами шляхом голосування рішень в порядку, встановленому Конституцією і відповідними законами. Власне, із проведенням референдуму пов’язуємо доленосне рішення в українській історії – 1 грудня 1991 р. 90,32% громадян, що взяли участь в голосуванні, підтримали Акт проголошення незалежності України, який був ухвалений 24 серпня 1991 р. на позачерговій сесії Верховної Ради УРСР.

Референдум, як явище суспільно-політичного життя для радянської системи управління, був не властивий, проте в період горбачовської перебудови згадали і про цю форму волевиявлення. Цьому передували не менш важливі рішення: у березні 1990 р. З’їзд народних депутатів вилучив із радянської Конституції статтю 6 про керівну і спрямовуючу роль Комуністичної партії в державі та запровадив посаду президента, яку обійняв чинний Генеральний секретар ЦК КПРС Михайло Горбачов. А вже 3 квітня 1990 р. Верховна Рада СРСР прийняла Закон №1409-І “Про порядок вирішення питань, пов’язаних з виходом союзної республіки з СРСР”. Відповідно до ст. 2 цього Закону вихід республіки зі складу Радянського Союзу міг відбутися лише на основі результатів референдуму в цій республіці. Варто відзначити, що ряд радянських республік на початку 1991 р., а саме Литва (9 лютого 1991 р.), Естонія та Латвія (3 березня 1991 р.; в останній це формально називалося “виборчою консультацією”), Грузія (31 березня 1991 р.), сповна скористалися такою можливістю. Так почався “парад референдумів”. Власне, референдуми про незалежність провели республіки, котрі відмовились проводити Всесоюзний референдум про збереження СРСР 17 березня 1991 р. – єдиний в історії комуністичного режиму референдум, коли на плечі громадян поклали “історичну відповідальність за збереження Союзу”. Результати Всесоюзного референдуму стали пірровою перемогою московського керівництва. Фактично, Закон №1409-І “Про порядок вирішення питань, пов’язаних з виходом союзної республіки з СРСР” ухвалювали не з тою метою, щоб легітимізувати вихід республік з Радянського Союзу, але саме так у підсумку сталося.

Призначення референдуму в українських реаліях – після проголошення незалежності, мало важливе і політичне, і правове значення, бо: 1) волевиявлення

дозволяло вийти зі складу Радянського Союзу без відкритого конфлікту з Москвою (а такий конфлікт прогнозували, зокрема, американські спецслужби); 2) переконливі показники референдуму на підтвердження Акта проголошення незалежності України давали можливість нівелювати результати березневого референдуму 1991 р., де 70,2% мешканців тодішньої УРСР висловилися за те, щоб залишитися у складі реформованого Союзу (найменше, порівняно з іншими республіками). Як слушно відзначає історик Сергій Плохій, “[Леонід] Кравчук (голова Верховної Ради – Г. С.) став перед викликом. Він не лише мав перевершити результат березневого референдуму, але й отримати голоси «за» як мінімум 50% виборців у кожному регіоні України. Інакше легітимність української незалежності була б поставлена під сумнів як усередині країни, так і в Москві, не кажучи вже про Захід”.

Підставою проведення референдуму в Україні став Закон “Про всеукраїнський та місцеві референдуми”, ухвалений 3 липня 1991 р. Верховною Радою УРСР (набрав чинності 26 липня 1991 р.). У загальних положеннях закону референдум визначено як “спосіб прийняття громадянами України шляхом голосування законів України, інших рішень з важливих питань загальнодержавного і місцевого значення”. Передбачалося, що референдуми проводитимуться задля забезпечення народовладдя і безпосередньої участі громадян в управлінні державними та місцевими справами. Закон визначив такі форми референдумів, як 1) всеукраїнські; 2) референдуми Республіки Крим; 3) місцеві референдуми (в межах адміністративно-територіальних одиниць). Водночас, законодавці передбачили, що прийняті референдумом рішення не потребують затвердження державними органами. Частина 2 ст. 5 цього Закону передбачала, що виключно всеукраїнським референдумом вирішується питання про реалізацію права народу України на самовизначення та входження до державних федеративних і конфедеративних утворень або вихід з них.

Верховна Рада України 11 жовтня 1991 р. прийняла Постанову “Про проведення всеукраїнського референдуму в питанні про проголошення незалежності України”. У зазначеній постанові було затверджене питання, на яке необхідно було дати відповідь “Чи підтверджуєте Ви Акт проголошення незалежності України?” (варіанти відповіді шляхом викреслювання зайвого: “Так, підтверджую” або “Ні, не підтверджую”). Того ж самого дня Верховна Рада України ухвалила також Постанову про форму бюлетеня для голосування на всеукраїнському референдумі, встановивши розмір 160*159 мм. Крім цього, парламент виступив із зверненням до громадян, в якому аргументував необхідність підтримати незалежність України.

Підготовку Всеукраїнського референдуму, підрахунок голосів та підведення підсумків голосування здійснювали Центральна виборча комісія з виборів народних депутатів України, Комісія Кримської АРСР з виборів народних депутатів автономії, обласні, районні, міські, районні в містах комісії по виборах депутатів місцевих Рад народних депутатів. Референдум відбувся у всіх

адміністративно-територіальних одиницях України і продемонстрував єдність українських громадян у підтримці самостійності. З юридичної точки зору, результати референдуму легітимізували незалежність України та підтвердили конституційну норму, що український народ є єдиним джерелом влади.

Отже, правовими засадами проведення 1 грудня 1991 р. Всеукраїнського референдуму на підтвердження Акта про незалежність України стали закони та постанови, ухвалені Верховною Радою України, зокрема Закон “Про всеукраїнський та місцеві референдуми” від 3 липня 1991 р. Волевиявлення українців перекреслило рішення березневого референдуму про збереження Радянського Союзу (нехай і в модифікованому вигляді), його підсумки створили правову основу для перетворення декларованої незалежності в реальну. Референдум 1 грудня 1991 р. закріпив кордони України, активізував її визнання та зробив нашу державу повноцінним суб’єктом міжнародного права.

Література

1. Закон України “Про всеукраїнський та місцеві референдуми” від 3 липня 1991 р., доступно 30 листопада 2021 р., <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1286-12#Text>
2. Кириченко, Віктор, Соколенко, Юлія. Предмет референдуму: порівняльно-правовий аналіз конституцій України та європейських держав. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2020. №43. С. 34–37.
3. Плохій, Сергій. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності. Переклад з англійської. Харків: КСД, 2016. 496 с.
4. Плохій, Сергій. *Остання імперія. Занепад і крах Радянського Союзу*. Харків: КСД, 2019. 512 с.
5. Постанова Верховної Ради України “Про проведення всеукраїнського референдуму в питанні про проголошення незалежності України”, 11 жовтня 1991 р., доступно 30 листопада 2021 р., <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1660-12#Text>

**«THE FAT LADY HAS SUNG»*: ПОЗИЦІЯ КАНАДИ
ЩОДО ПРОГОЛОШЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ В 1991 р.**

Руслан СІРОМСЬКИЙ
Львівський національний
університет імені Івана Франка,
кафедра нової та новітньої
історії зарубіжних країн,
вул. Університетська, 1, 79000, Львів, Україна

Ведучи мову про позицію Канади щодо української незалежності, варто відштовхуватись від розуміння того, що вона формувалася десятиліттями – головно зусиллями численної української діаспори. Однак, якщо у випадку із самовизначенням балтійських республік, окупацію яких Радянським Союзом офіційна Оттава не визнавала (це сприймалося, як щось само собою зрозуміле), то прагнення українців до незалежності викликало в канадських офіційних колах певну розгубленість. Багатьох канадських політиків лякали прояви “етноцентричного націоналізму”, а відтак боязнь поширення ксенофобії на теренах Радянського Союзу. Водночас, питання незалежності України канадський політикум почасти сприймав крізь призму квебекського сепаратизму, а тодішній лідер квебекських сепаратистів Жак Парізо трактував відцентрові процеси в СРСР сигнал до дій у Канаді. Відтак, канадські політики були достатньо обережними у своїх висловлюваннях і діях, але й ігнорувати ситуацію на теренах Радянського Союзу теж не могли.

Ще 10 листопада 1989 р. у конференц-залі Лестер Пірсон-білдінг (Оттава) відбулася безпрецедентна зустріч з питань канадсько-українських відносин представників Комітету українців Канади (КУК) та Департаменту закордонних справ і зовнішньої торгівлі Канади. На ній, зокрема, були присутні в.о. генерального директора бюро СРСР і Східної Європи Мюррей Фейрвезер, заступник начальника відділу розвитку торгівлі з СРСР і Східною Європою Лу Наумовськи, начальник відділу програм СРСР і Східної Європи Мартін Стоун та ін. Спільно з представниками КУК вони визначили на найближчу перспективу чотири головних завдання: 1) відкриття канадського консульства у Києві; 2) забезпечення можливості для імміграції і захисту прав людини в УРСР; 3) активізація культурного обміну; 4) налагодження торговельно-промислової співпраці.

Звісно, осібно стояло питання канадського консульства у Києві, відкриття якого Москва всіляко блокувала ще в попередні роки. Помічник заступника очільника Департаменту закордонних справ і зовнішньої торгівлі Канади у

* Англійська ідіома (буквально «Товста леді заспівала [в останню мить]»), яку українською можна передати фразою «А от і рак на горі свиснув».

європейських питаннях Жак Руа наголошував, що “відкриття консульства в столиці України допоможе задовольнити зростаючі потреби канадців у туризмі і торгівлі, а потім покаже світові інтерес Канади до перетворень в Україні”. Але відкриття консульства у Києві й надалі затягувалося у часі. І хоч формально воно відкрите у грудні 1990 р., тільки у вересні 1991 р. – тобто, невдовзі після Акта проголошення незалежності України – консульство Канади в українській столиці отримало приміщення.

Питання незалежності України могло стати одним із ключових під час візиту 29–30 травня 1990 р. до Канади президента Радянського Союзу Михайла Горбачова. Цей офіційний візит відбувся на тлі відцентрових процесів всередині СРСР. Попри декларовану відкритість, радянські посадовці продовжували уникати зустрічей з пресою, представники якої ставили не завжди зручні запитання. Значно комфортніше М. Горбачов почувався у розмовах з канадськими політиками, які демонстрували прихильність до започаткованих в СРСР змін, і сподівалися на конструктивну співпрацю. З-поміж іншого, М. Горбачов провів зустріч із Генерал-губернатором Канади Романом Гнатишиним, котрий був українського походження. Втім їхня розмова головно звелася щодо наслідків Чорнобильської аварії. Про “труднощі перебудови в СРСР” і “необхідність навчитися користуватися свободою” М. Горбачов поговорив із колишнім прем’єр-міністром Канади П’єром Трюдо та головою Міжнародного центру з прав людини Джоном Бродбентом. Серед заторкнутих питань була ситуація в балтійських республіках, які взяли курс на вихід зі складу Союзу. Прагненню до суверенітету балтійських республік Горбачов намагався протиставити “оновлений федералізм” і вирішення питання про їхній статус “в рамках діючої Конституції”. Саме тодішні події в балтійських республіках дещо зацікавили українськими справами.

Західні лідери, у т.ч. канадський прем’єр, консерватор Браян Малруні, прагнули бачити на теренах Радянського Союзу стабільність, але процеси, що там набрали обертів у 1991 р. нічого подібного не віщували. Звістка про спробу державного перевороту в Радянському Союзі 19 серпня 1991 р. для канадського політикуму й уряду видалася повною несподіванкою. Що там казати, коли такою ж несподіванкою події в Москві стали навіть для США, президент яких Джордж Буш-старший у телефонній розмові з Б. Малруні визнавав “збій розвідки” (*intelligence failure*). Аналітики ЦРУ констатували “неповний переворот”, а державний секретар у зовнішніх справах Канади Барбара Макдугал закликала припинити незаконні дії заколотників.

Не встигли у Канаді ще як слід проаналізувати всі обставини путчу, як новим ньюзмейкером стала Верховна Рада УРСР, яка 24 серпня 1991 р. ухвалила Акт проголошення незалежності України. Реакція першого канадського консула у Києві Нестора Гайовського на цю небуденну подію вклалася у містку репліку – “*The Fat Lady Has Sung*”, що можна не буквально перекласти “А от і рак на горі свиснув”. Проте канадський уряд обрав вичікувальну позицію, а Б. Малруні

запевнив, що Канада поважає “вільний вияв бажання” українського народу будувати незалежну державу і як тільки майбутній референдум підтвердить ці прагнення, уряд Канади відразу визнає Україну і встановить з нею дипломатичні відносини. У розмові з Дж. Бушем-старшим і Державним секретарем США Джеймсом Бейкером канадський прем'єр наголосив на чотирьох умовах визнання незалежності України: 1) вирішення питання ядерної зброї; 2) дотримання прав людини; 3) захист національних меншин; 4) визнання принципів НБСЄ.

У той час, як офіційна Оттава зайняла вичікувальну позицію, а тамтешня преса подекуди висловлювала “неготовність” визнати Україну, представники української громади Канади долучилися до агітаційної кампанії за незалежність. Низка канадських політиків українського походження (наприклад, Борис Вжесневський) особисто прилетіли до України, щоби агітувати за незалежність напередодні референдуму 1 грудня 1991 р. Громадський діяч Ераст Гуцуляк, котрий займався агітацією у причорноморському Миколаєві, згадував (стилістику збережено): “Мені було приємно зустріти Вашуків з Торонта, котрі з рюкзаками за плечима робили “працю для України” і роздавали пропагандивні летючки, що закликали голосувати “так” за незалежність”. У Житомирі канадці роздавали значки за незалежність, згадуючи, “нас мало не задушили – так люди їх розхапували”.

Напередодні референдуму 1 грудня до Києва з-за океану з'їхалося чимало журналістів і низка депутатів Палати громад канадського парламенту. Вони стали свідками ейфорії від результатів волевиявлення і рішення канадського уряду негайно визнати незалежність України. Канада зробила це 2 грудня 1991 р. – відразу після Польщі. Е. Гуцуляк згадував: “Для нас, канадців, десь близько 11-ї години додаткова ейфорія – Дмитро Павличко повідомив, що Канада, друга, після Польщі, визнала Україну. Ми з місця вискочили на сцену і відспівали канадську і українську виличальні пісні. Канадське “We stand on guard for thee” для мене звучало гордо і приємно, як ніколи... От молодець Малруні, дотримав слова”.

Таким чином, позицію Канади щодо української незалежності можемо назвати обережною, але водночас послідовною. Уже 27 січня 1992 р. Канада та Україна уклали Спільну декларацію про встановлення дипломатичних відносин, в якій проголосили засади міждержавної співпраці. Відтоді обидві країни позиціонують себе стратегічними партнерами, що особливо важливо в контексті нинішніх геополітичних реалій.

Література

1. Галузевий державний архів Служби зовнішньої розвідки України (ГДА СЗРУ), ф. 1, спр. 16310, т. 7 (Справка №1/6-278 (секретно) “Украинские вопросы на повестке дня правительства Канады”), арк. 80–86.

2. Гуцуляк, Ераст. *Моя дерев'яна валізка. Спомини*. Видання 2-е, доповнене. Рівне: Волинські обереги, 2009. 180 с.
3. Плохій, Сергій. *Остання імперія. занепад і крах Радянського Союзу*. Харків: КСД, 2019. 512 с.
4. Kordan, Bogdan S. *Strategic Friends. Canada-Ukraine Relations from Independence to the Euromaidan*. Montreal: McGill-Queen's City Press, 2018. 158 p.
5. Szlek Miller, Stefania. “Self-Determination and Human Rights: Cold War Responses to Post-Communist Disintegration”. *Canadian Slavonic papers* 37(3–4). (September-December 1995): 357–372.

НА ШЛЯХУ ДО НЕЗАЛЕЖНОСТІ: ДЕКЛАРАЦІЯ ПРО ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ УКРАЇНИ

Олексій СУХИЙ

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра новітньої історії України імені Михайла Грушевського,
вул. Університетська, 1, Львів 79000, Україна

На зламі 1980-90-х років у колишньому СРСР намітилися тенденції до його розпаду. Посилювалися міжнаціональні конфлікти в кавказькому та азійському регіонах, зростав національний рух у прибалтійських республіках. Вагомим феноменом став національний рух в Україні. Зміни зачепили й саму Російську Федерацію: 12 червня 1990 р. було ухвалено декларацію про суверенітет РРФСР. Російські урядові чинники переслідували мету здійснити перерозподіл владних повноважень і власності від союзного Центру до республіки.

Активно відбувалися суспільно-політичні зміни і в Українській РСР. Роки горбачовської перебудови показали, що ні союзна, ні республіканська модель влади не можуть вирішити назрілих питань модернізації радянського суспільства. У цих умовах з'являється низка груп, які виникли без формальної згоди партійних і радянських органів, не мали офіційної реєстрації, а тому їх називали «неформалами». У червні 1989 р. в Україні діяло близько 47 тис. таких об'єднань. Особливістю демократичного руху в Україні було те, що його очолювали колишні в'язні радянських таборів і дисиденти – В'ячеслав Чорновіл, брати Михайло і Богдан Горині, Левко Лук'яненко, родина Калинців. Саме вони організували перші антисистемні мітинги у Львові, які згодом відбулися і в інших містах України. Ціленаправленого характеру демократичним процесам в Україні надавала діяльність новоутворених об'єднань – Товариства української мови ім. Т. Шевченка, історико-просвітнього товариства «Меморіал», екологічного громадського об'єднання «Зелений світ», які сформувалися протягом лютого – квітня 1989 р. Та особливо важливу роль у розгортанні національно-демократичного руху відіграв Народний Рух України, Установчий з'їзд якого відбувся 8-10 вересня 1989 р. в Києві. З'їзд проголосив створення Народного Руху України за перебудову, прийняв програму та статут, затвердив друкований орган Руху – «Народну газету», обрав керівні органи.

Суттєві зміни в житті Української РСР відбулися у зв'язку з виборчим процесом 1989 року – прийняттям Нового Закону СРСР «Про вибори народних депутатів», підготовкою до XIX партконференції, виборами депутатів на I з'їзд народних депутатів СРСР. Демократичний рух вів до створення в державі багатопартійної політичної системи, висунув на суспільну арену республіки нових лідерів: Ігоря Юхновського, Івана Вакарчука, Івана Драча та ін., сприяв переходу влади від компартійних структур до рад. Невирішеність економічних проблем у республіці привела до робітничих виступів – Липневого шахтарського страйку

1989 р. Робітничі виступи радикалізували ситуацію в Українській РСР і в наступний період.

Україна стояла напередодні утворення нових партій – Степан Хмара і Левко Лук’яненко формували республіканські структури, Олександр Ємець і мій однокурсник по Львівському університету Сергій Лилик творили Партію демократичного відродження України, формувалася й Демократична партія України.

Зміни торкнулися й діяльності окремих інституцій. Зокрема науковці-історики Львівського університету були залучені до читання лекцій для населення Львова та області. Тематика в основному була присвячена історії національно-визвольних змагань – утворенню Західно-Української Народної Республіки, історії Українських Січових Стрільців, національно-державному будівництву в епоху Української Центральної Ради. Жоден районний центр області чи селище не залишився поза увагою істориків.

Мені, разом з моїм колегою доцентом Юрієм Киричуком випала честь, як представникам Університету, виступати на мітингу 1989 р. з нагоди річниці ЗУНР на стадіоні «Дружба» (згодом «Україна») при 30-тисячній аудиторії.

Суспільно-політичні процеси в Україні, які визначалися зростанням національних та економічних рухів, змусили партійні органи прийняти резолюцію «Про державний суверенітет Української РСР», а відповідно Верховна Рада республіки 16 липня 1990 р. прийняла «Декларацію про державний суверенітет України».

В ухваленій постанові зазначалося, що прийнята Декларація стала етапною в одвічному прагненні українського народу до незалежності. У постанові Верховної Ради зазначалося також, що день 16 липня слід вважати Днем проголошення незалежності України і щорічно відзначати його як державне загальнонародне свято України.

Прийняття Декларації у Верховній Раді підтримали 355 депутатів, проти висловилися 4 депутати, утримався – 1. Документ проголошував верховенство республіканської влади, самостійність, повноту і неподільність владних структур в межах території республіки, незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах, а також недоторканість України в існуючих кордонах.

Дослідники документу відзначають, що Декларація відредагована членами Народного Руху України за перебудову суттєво випереджувала російську декларацію та проєкт республіканської декларації підготовлений місцевою компартією.

Зокрема йдеться про те, що це була фактично програма побудови незалежної держави. Український документ невдовзі було використано у декларації про суверенітет Білоруської РСР, де також йшлося про побудову незалежної держави. Однак, не слід перебільшувати незалежницький характер документу, оскільки Декларація про суверенітет завершувалася тезою, що її положення можуть бути використані для укладення нового Союзного договору.

Українське суспільство розділилося в оцінці цього документу: керівники компартії розглядали його як вияв радянської демократії на етапі побудови оновленого СРСР, а представники демократичних кіл – Української Міжпартійної Асамблеї говорили про обмежений характер документу, пропагандистський акт партійних чиновників.

Декларація про державний суверенітет містила також і фінансово-економічний блок, в якому зазначалося про перспективи творення незалежних фінансових, митних, і податкових органів, самостійне формування бюджету, запровадження власних грошей. Документ передбачав забезпечення умов творення національно-культурного відродження українського народу, збереження історичних традицій, формування національної свідомості. Усім національним меншинам України гарантувалося право на вільний національно-культурний розвиток. Окремий блок документу стосувався створення власної армії, внутрішніх військ, органів державної безпеки.

У Декларації йшлося й про зовнішньо-політичні пріоритети країни. Україна мала стати в майбутньому нейтральною державою і дотримуватися трьох неядерних принципів: не приймати, не виробляти і не набувати ядерної зброї. Декларацією було проголошено верховенство Конституції та законів республіки на території УРСР, виключне право народу України на володіння, користування і розпорядження національним багатством України, визнання всього економічного і науково – технічного потенціалу, створеного на території України, власністю її народу.

Література:

1. Баран В. Україна: новітня історія (1945–1991 рр.). – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003. – 670 с.
2. Історія України / Керівник авторського колективу Ю. Зайцев. – Львів: Світ, 1996; Маковська Н. Декларація про державний суверенітет України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: archives.gov.ua/wp-content/uploads/15-33.pdf
3. Сухий О. В незалежній Україні // Львівщина: історико-культурні та краєзнавчі нариси / Упорядник та відповідальний редактор Ю. Бірюльов. – Львів: Центр Європи, 1998. – С. 355–370.
4. Сухий О. Галичина: між Сходом і Заходом. Нариси історії ХІХ – початку ХХ ст. Львів: Львівський державний університет імені І. Франка; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1999. – 232 с.
5. Підкова І. Суверенізація Української РСР: участь парламентської опозиції в створенні та ухваленні Декларації про державний суверенітет України // Військово-науковий вісник Академії Сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного. Львів, 2014. – Випуск 21. – С. 39–53.
6. Підкова І. «Парад суверенитетов»: историко-правовые аспекты принятия Декларации о государственном суверенитете Украины», *Leges si viata*, Молдова, 2018, № 3/2, с. 130–134.

**ЛІКВІДАЦІЯ КОМПАРТІЙНИХ СТРУКТУР ЗАХІДНИХ
ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ НАПЕРЕДОДНІ
ВСЕУКРАЇНСЬКОГО РЕФЕРЕНДУМУ 1991 р.**

Василь ЧУРА

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра історичного краєзнавства,
вул. Університетська, 1, 79000, Львів, Україна

У 1990 р. у лавах КПРС перебувало 17 687 882 комуністи, у рядах КПУ – 2 975 021 партієць. У західних областях України партійний квиток мали 422 688 осіб, що становило 4,3 % населення Галичини, Волині, Закарпаття та Буковини [підраховано автором]. У першій половині 1991 р. у семи західноукраїнських областях добровільно позбавилося партійності 88 тис. комуністів, або 30 % їх кількості, що на 87 тис. осіб більше ніж роком раніше. Решта членів партії латентно припинили стосунки із КПУ, перебуваючи у її лавах формально, не сплачуючи внесків та не виконуючи партійних доручень.

Через день після відновлення української незалежності 24 серпня 1991 р., Верховна Рада України, на основі пункту 6, статті 106 Конституції УРСР, прийняла «Указ про тимчасове припинення діяльності КПУ» до остаточного розслідування обставин, пов’язаних з подіями заклоту ДКНС 19–21 серпня 1991 р. Міністерству внутрішніх справ було доручено взяти під охорону приміщення партійних комітетів та забезпечити збереження їх майна і документів. Відтак, 30 серпня 1991 р. посилаючись на частину 2, статті 7 Конституції УРСР про не допущення створення і діяльності партій, які ставлять за мету зміну конституційного ладу шляхом насильства, Верховна Рада прийняла новий указ № 1468-ХІІ «Про заборону діяльності Компартії України». Генеральна прокуратура довела справу до логічного закінчення, заборонивши Компартію ще і у судовому порядку. Розпорядження Голови Верховної Ради Л. Кравчука № 1502-ХІІ від 7 вересня 1991 р. зобов’язувало виконками утворити спеціальні комісії щодо звільнення усіх партійних працівників та передачі майна КПУ радянським органам.

Від 26 серпня до 21 вересня 1991 р. усі радянські інституції Львівської області прийняли рішення про націоналізацію майна КПУ на підвідомчих їм територіях. Започаткувала цей процес ухвала Львівської облради від 26 серпня 1991 р., що забороняла діяльність КПРС (КПУ), ЛКСМУ (МДС), припиняла діяльність їх банківських розрахунків та опломбовувала майно. Згодом було проведено паспортизацію нерухомості та передано її у відання виконкомів або організаціям, котрі цього потребували. Будівлі обкому, міськкомів та райкомів перейшли у юрисдикцію відповідних рад народних депутатів, лікувальні, відпочинкові та освітні заклади, архіви та їх майно входили до складу відповідних державних адміністративних органів. Кошти, що станом на 1 серпня 1991 р. перебували на партійних рахунках, переходили у дохід держави.

Івано-Франківська обласна рада народних депутатів опублікувала ухвалу «Про ліквідацію наслідків державного перевороту», яку 24 серпня 1991 р. підписав її голова М. Яковина. Постанова підвела підсумок півстолітньому пануванню російських комуністів у Прикарпатті. У ній говорилося: «Трипинити на території області діяльність організацій КПУ, відмінити їх фінансові операції, взяти під контроль майно партійних комітетів». 27 серпня запрацювала ліквідаційна комісія, яка складалася із 21 особи. Вона зафіксувала обкомівське майно в усіх населених пунктах Івано-Франківщини. Від 3 вересня до 25 жовтня 1991 р. обласна рада розпочала передачу комуністичної нерухомості відповідним радам, або профільним інституціям. Приміщення та майно обкому, міськкому та обласних райкомів перейшло у відання місцевих рад, інша інфраструктура опинилася у підпорядкування різних закладів області.

24 серпня 1991 р. Тернопільська міськрада доручила голові обласного КДБ подати списки причетних до заклоту у Тернопільській області. Заступнику начальника міського управління МВС В. Реймі було доручено взяти під охорону усі об'єкти компартії на території Тернополя. 25 серпня Тернопільський облвиконком утворив комісію у складі 21 особи з розслідування причетності компартійної верхівки, правоохоронних органів, керівників інших інституцій до антиконституційного заклоту ДКНС. Її очолював С. Оконський. Керівником подібної комісії облради був В. Литвинчук. Депутати встановили, що в обкомі, міськкомі, райкомі та Борщівському РК були спроби знищення партійних документів. На зміну комісіям із розслідування дій комуністів у часи ДКНС, прийшли ліквідаційні комісії, що описали та націоналізували майно, колись націоналізоване самими партійцями. 26 серпня міськрада прийняла ухвалу про утворення на підприємствах міста комісії з представників РТК, профкомів, страйкомів, котрі прийняли за актом майно КПУ, членські квитки, документацію тощо.

25 серпня Рівненська міськрада вирішила демонтувати пам'ятник В. Леніну у Рівне. 26 серпня виконком прийняв ухвалу взяти під варту майно КПУ, утворивши комісію на чолі з Г. Харчуком. Керівникам банківських установ заборонялося здійснювати видаткові операції з усіх компартійних рахунків. 29 жовтня виконком прийняв ухвалу № 205 «Про передачу майна обкому Компартії України». Згодом, такі ж рішення продублювали усі міські та районні виборні органи. Ліквідаційна комісія, котру очолював О. Сідлецький, описала матеріальні цінності і встановила їх вартість – 11 388 4 крб. Приміщення та майно ОК, МК і РК було передано відповідним радянським інституціям, гуртожитки – профспілкам, лікувальні заклади – управлінню охорони здоров'я, навчальні – управлінню освіти тощо.

25 серпня міськрада Луцька ухвалила рішення про перейменування вулиці Леніна та демонтаж відповідного пам'ятника, опломбувала приміщення обкому та порушила питання про його передачу Волинському університету. 27 серпня облрада продублювала республіканське рішення щодо заборони діяльності КПУ

і передала її районне майно у підпорядкування відповідних радянських інституцій. Сімох керівників райрад і за сумісництвом перших секретарів райкомів було відсторонено від роботи у виборних органах Луцького, Любомильського, Старовижівського, Ратнівського та інших районів. Тоді ж обласною та міською радами створено комісію щодо розгляду діяльності партійних органів у дні заколоту. За словами її члена, кореспондента газети «Народна трибуна» Б. Берекети, комісія виявила постанови ДКНС, розпорядження ЦК КПРС та КПУ на його підтримку, завізовані першим секретарем обкому І. Лазорком. Для шифрування телеграм ЦК КПРС взяв позивні «Олімп», ЦК КПУ – «Мир», Волинський обком – «Роща». Було встановлено, що 25–26 серпня партапаратники зламали пломби і знищили велику кількість документів. Підозри впали на другого секретаря обкому М. Гарасюка, який їздив по райкомах, замітаючи сліди злочинної діяльності. Заключний акорд цієї «Рощі» пролунав на сторінках газети «Вісті Ковельщини». Її редактор М. Вельма писав: «Припинення діяльності Компартії України, націоналізація її майна – це крах. Ми не зрадили партію. Партія зрадила нас».

30 серпня в Ужгороді привселюдно демонтовано пам’ятник В. Леніну. Згідно до розпорядження облради № 320 від 12 вересня 1991 р., запрацювала ліквідаційна комісія щодо звільнення партійних працівників і націоналізації майна КПУ у складі 10 осіб. Її очолювали керуючий справами облвиконкому М. Попович та завідувач господарським відділом М. Волошин. 19 вересня статки Закарпатського обкому було передано на баланс обласного, міських та районних виконкомів. Партархів перейшов у відання облдержархіву, готель «Дружба» утворив орендне господарство, видавництво «Радянське Закарпаття» передано управлінню преси, громадсько-політичний центр – у розпорядження економічного факультету Ужгородського університету. Ті 165 тис. крб., що перебували на партійних рахунках влилися у статки Національного банку України.

26 серпня голова Чернівецької облради зупинив діяльність комуністичних органів та видання партійної преси у зв’язку із слідством щодо причетності парткерівництва області до путчу. Комісію з розслідування очолював В. Бабух. 28 серпня над облрадою та міськрадою замайоріли жовто-блакитний стяги та демонтовано пам’ятник В. Леніну, що символізувало повалення компартійного ладу у Буковині. Обласну комісію щодо звільнення партійних працівників очолював В. Ковбас. Вона увільнила від виконання обов’язків партапарат, зберігши за ним усі права трудового законодавства.

12 жовтня 1991 р. сесія обласної ради Чернівецької області винесла рішення про націоналізацію обкомівського майна. 28 жовтня розпорядженням чернівецького виконкому утворено комісію у складі 12 осіб, котру очолювали К. Нікітович та А. Резнік. Приміщення обкому потрапило у розпорядження облвиконкому та Чернівецького університету. Обкомівський громадсько-політичний центр було трансформовано у обласний центр школярів та молоді, газета «Буковинське віче» та районна компартійна преса реорганізована у

видання відповідних рад та організацій. Транспорт було поділено між управліннями освіти, охорони здоров'я та культури. Районне майно переходило у розпорядження райвиконкомів за рішеннями місцевих рад, котрі прийняли постанови про припинення діяльності парторганізацій, декомунізацію районних установ та націоналізацію компартійного майна. Таку ухвалу 31 серпня прийняв до виконання голова Хотинського облвиконкому С. Скрипник.

Загалом, упереддень Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р. усі комуністичні структури семи західних областей України були розформовані. Їх колишні керівники нерідко ставали на облік у центри зайнятості зі збереженням трудових прав. Документацію комуністичного діловодства було передано в обласні архіви. Майно перейшло відповідним радам народних депутатів та профільним організаціям. Компартійні фінанси перечислялись на рахунки Національного банку України.

Література

1. Агро. 1991. 31 серпня. с. 1.
2. Андріюк І. Нечиста сила похазяйнувала?, Народна трибуна. 1991. 30 серпня. с. 3.
3. Берекета Б. Комуністи санкціонували переворот, Народна трибуна. 1991. 28 серпня. с. 2.
4. Боевой отряд ленинской партии. Киев, 1981. с. 15–16.
5. Вельма М. Крах. Вісті Ковельщини. 31 серпня 1991. с. 2.
6. Вісті Рівненщини. 1991. 27 серпня. с. 2.
7. Гадомський О. Замітають сліди, Тернопіль вечірній. 1991. 24 серпня. с. 3.
8. Горинь. 1991. 1 вересня. с. 2. 9. ДАЗО. Ф. 1. Оп. 36. Спр. 50. Арк. 2–8.
10. ДАРО. Ф. 400. Оп. 141. Спр. 24. Арк. 1–274.
11. ДАЧО. Ф. 1. Оп. 60. Спр. 495. Арк. 4–20.
12. Калита В. То, все таки, хто є ху?, Час. 1991. 6 вересня. с. 2.
13. Кобевко П. Контрреволюція повзе по Буковині. Час. 1991. 30 серпня. с. 2.
14. Корецька К. Повержений ідол, Народна трибуна. 1991. – 28 серпня. с. 2.
15. Народна справа. 1991. 24 серпня. с. 3.
16. Пасічний П. Боже, дай єдності і розуму! Вісті Ужгородщини. 1991. 31 серпня. с. 1.
17. Тарасенко В. На волю запрошень не дають, Тернопіль вечірній. 1991. 28 серпня. с. 2.
18. Тернопіль вечірній. 1991. 29 серпня. с. 2.
19. Хотинські вісті. 1991. 31 серпня. с. 2. 20. Час. 1991. 6 вересня. с. 1.

Матеріали Всеукраїнської наукової конференції
“УКРАЇНА НЕЗАЛЕЖНА: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ”
(до 30-річчя Всеукраїнського референдуму щодо
незалежності України). Львів, 1 грудня 2021 року

Комп’ютерне макетування *Майя Яковенко*
Відповідальний за випуск *Руслан Сіромський*

Підп. до друку ----- 2022 р. Формат 70x100/16. Папір офсетний
Умовн. друк. арк. Наклад прим. Зам. _____

Видавничий центр Львівського національного університету
імені Івана Франка
79000 Львів, вул. Дорошенка, 41